



Verslag 2004

Voorgeschiedenis

Behandelde zaken

Beleidskader

Werkwijze

Adviezen

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN
CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG

Verslag 2004

Bezoekadres: Lange Voorhout 13
Postadres: Postbus 556
2501 CN Den Haag
telefoon: 070 376 59 92
fax: 070 362 96 54
e-mail: info@restitutiecommissie.nl
internet: www.restitutiecommissie.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord voorzitter	5
1. Inleidende opmerkingen	7
1.1 Beknopte voorgeschiedenis	7
1.2 Samenstelling Restitutiecommissie	8
1.3 Secretariaat	10
1.4 Vooruitblik op inhoud Verslag 2004	10
2. Stand van zaken in 2004	11
2.1 Zaken waarover de commissie advies uitbracht	12
2.2 Bespreking per zaak	
1. <i>Visser te paard</i> door Jozef Israëls (RC 1.17)	12
2. <i>Vier 19e eeuwse landschappen</i> (RC 1.18)	15
3. Wetenswaardigheden over afgehandelde zaken	20
4. Mandaat en beleidskader	22
4.1 Mandaat en (her)benoeming van de commissieleden	22
4.2 Regeringsbeleid en aanbevelingen Commissie Ekkart	23
4.3 Algemene overwegingen Restitutiecommissie	24
4.4 Slotaanbevelingen Commissie Ekkart	25
5. Werkwijze	29
5.1 Procedure	29
5.2 Onderzoek	30
5.3 Website	31
Bijlagen	33

Veelvuldig gebruikte afkortingen:

BHG	Bureau Herkomst Gezocht
ICN	Instituut Collectie Nederland
NK-collectie	Nederlands Kunstbezit-collectie
OCW	Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Voorwoord voorzitter

De verslagperiode kenmerkte zich door enkele opvallende en voor het functioneren van de commissie belangrijke gebeurtenissen.

Op 22 december 2004 verstreek de termijn van drie jaar waarvoor de leden van onze commissie waren benoemd, behoudens herbenoeming voor een maximale termijn van eveneens drie jaar. Onze voorzitter, mr. J.M. Polak, heeft zich niet voor een nieuwe periode beschikbaar gesteld, maar is gelukkig bereid gebleken als adviseur de commissie waar nodig bijstand te verlenen. De overige leden zijn allen met ingang van 23 december herbenoemd, van wie ondergetekende in de functie van voorzitter. De commissie is mr. Polak bijzonder veel dank verschuldigd voor de wijze waarop hij aan de werkzaamheden leiding heeft gegeven. Onder zijn voorzitterschap zijn veertien adviezen uitgebracht, die zonder uitzondering door de Staatssecretaris zijn gevolgd. Met hem vertrok bovendien de expertise op het gebied van het notariaat en het bestuursrecht uit de commissie. In die lacune kon worden voorzien door het aantrekken van mevrouw prof. mr. I.C. van der Vlies, hoogleraar bestuursrecht aan de Universiteit van Amsterdam en de heer mr. P.J.N. van Os, oud-notaris te Amsterdam. De commissie heet hen beiden van harte welkom en hoopt op een vruchtbare samenwerking.

Hoewel de commissie in de verslagperiode dertien zaken onderhanden had, zijn niettemin slechts twee adviezen uitgebracht. De oorzaak daarvan is dat vijf zaken pas in december 2004 voor advies werden voorgelegd, in enkele zaken nadere informatie moest worden ingewonnen die nog niet beschikbaar is gekomen en voorts, en bovenal, de instroom van zaken betreffende de kunsthandel. Die zaken brengen een aantal specifieke problemen met zich, zoals het gegeven dat de kunsthandel, anders dan particulieren, als doelstelling heeft de in- en verkoop van kunstwerken, zodat een belangrijk deel van de verrichte transacties normale handel heeft betroffen.

De commissie voelt zich geïnspireerd haar werkzaamheden in de nieuwe samenstelling met voortvarendheid voort te zetten en weet zich daarbij gesteund door een voortreffelijk functionerend secretariaat.

B.J. Asscher
voorzitter



1. Nederlands kunstbezit, gerecupereerd uit Duitsland, Amsterdam, 1950

1. Inleidende opmerkingen

1.1 Beknopte voorgeschiedenis

In een vroeg stadium van de Tweede Wereldoorlog was al bekend dat onder het nazi-bewind op grote schaal kunstwerken werden geroofd dan wel door de nazi's werden aangekocht en weggevoerd uit de bezette gebieden. In het kader van de naoorlogse repatriëring van goederen naar het land van herkomst (recuperatie) keerde een deel van deze kunstwerken na de bevrijding terug naar Nederland. Aan de oorspronkelijke eigenaren of hun nabestaanden werd van overheidswege de mogelijkheid geboden een verzoek om teruggave (restitutieverzoek) in te dienen. De kunstwerken waarvoor geen restitutieverzoek werd ingediend of waarvoor zo'n verzoek werd afgewezen, kwamen ten goede aan het nationaal kunstbezit. Samen worden zij tegenwoordig de NK-collectie (Nederlands Kunstbezit collectie) genoemd. Deze NK-collectie, die deel uitmaakt van de Rijkscollectie, wordt beheerd door het Instituut Collectie Nederland (ICN) en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

Sinds eind jaren '90 staat de teruggave (restitutie) van tijdens de Tweede Wereldoorlog geroofd kunstbezit nationaal en internationaal opnieuw in de belangstelling. Zo werd er bijvoorbeeld aandacht aan besteed tijdens een internationale conferentie in Washington (1998), die resulteerde in de vaststelling van de *Washington Principles on Nazi Confiscated Art*. De Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa vaardigde in 1999 een resolutie inzake *Looted Jewish cultural property* uit.¹ In beide verklaringen wordt aangedrongen op een soepel beleid ten aanzien van de teruggave van tijdens de Tweede Wereldoorlog geroofde kunstwerken aan de oorspronkelijke eigenaren of hun erfgenamen. Ook werden in diverse landen van overheidswege commissies ingesteld, die zich bezighielden en -houden met die geroofde kunstvoorwerpen en de teruggave daarvan.

In 1997 stelde de Nederlandse regering de Commissie Herkomst Gezocht in om een proefonderzoek naar de herkomst van kunstwerken uit de NK-collectie te begeleiden. Doorgaans aangeduid met de naam van haar voorzitter, prof. dr. R.E.O. Ekkart, concludeerde deze commissie in april 1998 dat verder onderzoek dringend noodzakelijk was om het "waas van geheimzinnigheid" rond de NK-collectie weg te nemen en om optimale behandeling van individuele restitutieverzoeken van potentiële eigenaars of hun nabestaanden te kunnen garanderen. De regering reageerde hier in 1998 op met de instelling van Bureau Herkomst Gezocht (BHG), belast met het onderzoek naar de herkomstgeschiedenis van de NK-collectie. Het BHG wordt hierin begeleid door de Commissie Ekkart, die daarnaast de taak heeft de Minister van OCW² op grond van de onderzoeksresultaten te adviseren over het te voeren restitutiebeleid in algemene zin met

¹ Resolutie 1205, 1999

² Ingevolge de portefeuillevindeling is de Staatssecretaris van Cultuur thans verantwoordelijk voor het restitutiebeleid

betrekking tot kunstvoorwerpen uit de NK-collectie. Op 26 april 2001 presenteerde de Commissie Ekkart negen aanbevelingen voor het door de regering te voeren restitutiebeleid betreffende in de Tweede Wereldoorlog verloren particulier kunstbezit. Deze aanbevelingen werden door de regering in hoofdlijnen gevolgd en in beleid omgezet.³ Gelet op de keuze hierbij voor een meer beleidsmatige benadering van het restitutievraagstuk, in plaats van een puur juridische, achtte de regering het passend een adviescommissie ter beoordeling van individuele restitutieverzoeken in te stellen. Bij besluit van 16 november 2001 stelde zij dientengevolge voor onbepaalde tijd de Adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog in.⁴ Deze adviescommissie, doorgaans Restitutiecommissie genoemd, ving op 1 januari 2002 haar werkzaamheden aan. Sindsdien heeft de Restitutiecommissie op verzoek van de Staatssecretaris van Cultuur (achtereenvolgens de heer dr. F. van der Ploeg, de heer mr. drs. C.H.J. van Leeuwen en mevrouw mr. M.C. van der Laan) over veertien restitutieverzoeken advies uitgebracht.

Voor meer informatie over de ontstaansgeschiedenis van de Restitutiecommissie en de daarvoor relevante kamerstukken verwijst zij naar haar Verslag 2002, dat behalve in gedrukte vorm ook op haar website is te raadplegen.⁵

1.2 Samenstelling Restitutiecommissie

Artikel 3 van het Instellingsbesluit van de Restitutiecommissie bepaalt dat de commissie uit ten hoogste zeven leden bestaat, die voor een periode van maximaal drie jaar worden benoemd en eenmaal herbenoemd kunnen worden.⁶ Sinds dit besluit op 22 december 2001 in werking trad, bestond de Restitutiecommissie tot 22 december 2004 uit de volgende leden:

De heer mr. J.M. Polak (voorzitter): jurist; was kandidaat-notaris, hoofdambtenaar bij het ministerie van Justitie, rechter en hoogleraar rechts- en staatswetenschappen bij de Landbouwhogeschool te Wageningen, lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en lid van de Raad van State.

De heer mr. B.J. Asscher (vice-voorzitter): jurist; was advocaat, rechter en vice-president in diverse arrondissementen en een tiental jaren president van de arrondissementsrechtbank te Amsterdam; was na zijn pensionering onder andere Cleveringa-hoogleraar aan de Universiteit van Leiden.

De heer prof. dr. J.Th.M. Bank: historicus; hoogleraar vaderlandse geschiedenis Universiteit van Leiden met bijzondere expertise op het gebied van cultuurgeschiedenis in Nederland.

³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2000-2001, 25 839, nrs. 26 en 27

⁴ Besluit Adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog (Instellingsbesluit Restitutiecommissie), 16 november 2001, zie bijlage 1

⁵ Zie www.restitutiecommissie.nl

⁶ Zie voetnoot 4

De heer prof. mr. J.C.M. Leijten: jurist; was advocaat, rechter en raadsheer bij het Gerechtshof te Arnhem; oud-advocaat-generaal bij de Hoge Raad en emeritus hoogleraar Inleiding tot het recht en burgerlijk procesrecht aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

De heer dr. E.J. van Straaten: kunsthistoricus; directeur van het Kröller-Müller Museum; was lid van de onder auspiciën van de Nederlandse Museumvereniging ingestelde Commissie Museale Verwervingen 1940 -1945.

Mevrouw mr. H.M. Verrijn Stuart: jurist; juridisch verslaggever/commentator, essayiste, lid van de Adviesraad Internationale Vraagstukken; was wetenschappelijk medewerkster bij het Clara Wichmann Instituut.



2. Nazi-buit, gevonden door het Amerikaanse 7th Army in tunnels onder Kasteel Neuschwanstein, 13 mei 1945

Met ingang van 23 december 2004 heeft de voorzitter, de heer mr. J.M. Polak, zijn taken neergelegd. Hij zal de commissie als adviseur blijven bijstaan. Bij Besluit van de staatssecretaris is bepaald dat met ingang van die datum de leden Asscher (voorzitter), Bank, Leijten, Van Straaten en Verrijn Stuart zijn herbenoemd als leden van de Restitutiecommissie voor een periode van drie jaar.⁷ Eveneens zijn bij dit Besluit twee nieuwe leden benoemd, te weten:

De heer mr. P.J.N. van Os: jurist, oud-notaris, raadsheer-plaatsvervanger bij het Gerechtshof Amsterdam; voorzitter Raad van Toezicht Nederlandse Vereniging van Makelaars.

Mevrouw prof. mr. I.C. van der Vlies: jurist; hoogleraar staats- en bestuursrecht aan de Universiteit van Amsterdam; voorheen onder meer lid van de Raad voor Cultuur, lid van de Raad voor het Openbaar Bestuur en voorzitter van de Commissie tot evaluatie van de Wet Behoud Cultuurbezit.

⁷ Besluit (Her)benoeming leden Adviescommissie Restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog d.d. 9 december 2004, DCE/04/58302, Stcrt. 2005, nr 11, zie bijlage 2

1.3 Secretariaat

Voor de uitvoering van haar taken kan de commissie steunen op het secretariaat, dat ook in 2004 onder leiding stond van secretaris/rapporteur mevrouw mr. E. Campfens. Daarnaast werd in 2004 mevrouw T. Bodenhorst als office manager aangesteld en werkte mevrouw A. Marck als vaste onderzoeker voor de commissie. Tussen half december 2004 en eind april 2005 is mevrouw mr. E. Campfens met zwangerschapsverlof. Zij wordt in genoemde periode vervangen door mevrouw mr. drs. N. Hagemans.

Behalve de begeleiding van de dagelijkse gang van zaken verzorgt het secretariaat het onderzoek in het kader van de adviesaanvragen en de rapportage daarvan en treedt de secretaris/rapporteur regelmatig op als woordvoerder voor de Restitutiecommissie. Ten behoeve van het onderzoek is gedurende 2004 in voorkomende gevallen een beroep gedaan op de speciale expertise van Bureau Herkomst Gezocht en op die van andere externe onderzoekers.

1.4 Vooruitblik op inhoud Verslag 2004

In het onderhavige Verslag 2004, inmiddels het derde verslag van de Restitutiecommissie en te beschouwen als een vervolg op de Verslagen 2002 en 2003, wordt in hoofdstuk 2 een overzicht gegeven van het totale aantal uitgebrachte (toe- en afwijzende) adviezen. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de twee in 2004 uitgebrachte adviezen. Zoals in Verslag 2003 staat beschreven, heeft de Commissie Ekkart in 2003 aanbevelingen gedaan aan de regering. Deze zogenaamde Kunsthandelaanbevelingen zijn als bijlage bijgevoegd (zie bijlage 3). Hoofdstuk 3 geeft vervolgens de wetenswaardigheden weer van zaken, waarover de commissie in voorgaande jaren advies heeft uitgebracht, voorzover hierover nog niet geschreven is in Verslag 2003. Hoofdstuk 4 behandelt het mandaat en beleidskader van de Restitutiecommissie. Hierin gaat zij onder andere in op de mogelijke betekenis van de in december 2004 openbaar gemaakte Slotaanbevelingen van de Commissie Ekkart voor de werkzaamheden van de commissie.⁸ Daar de regering ten tijde van het schrijven van dit Verslag nog niet op deze aanbevelingen heeft gereageerd, kan nog niet gesproken worden van regeringsbeleid in deze. De werkwijze van de commissie wordt ten slotte in hoofdstuk 5 toegelicht. Hierbij komen zaken als de procedure en het onderzoek ten behoeve van een zorgvuldige advisering aan de orde.

Anders dan in de voorgaande Verslagen zijn in Verslag 2004 niet alleen de relevante regeringsstukken en aanbevelingen van de Commissie Ekkart en de (geanonimiseerde) uitgebrachte adviezen als bijlagen opgenomen. Ook zijn enkele mediaberichten opgenomen, die betrekking hebben op de werkzaamheden van de Restitutiecommissie.

⁸ Zie bijlage 4

2. Stand van zaken in 2004

De Staatssecretaris van Cultuur heeft de Restitutiecommissie sinds de aanvang van haar bestaan in januari 2002 over 25 restitutieverzoeken om advies gevraagd. Vijf adviesverzoeken werden in de maand december 2004 aan de commissie voorgelegd.

De commissie bracht tot op heden veertien adviezen uit, die alle betrekking hadden op kunstvoorwerpen uit particulier bezit. In drie zaken adviseerde de Restitutiecommissie tot afwijzing van het restitutieverzoek en in elf zaken in het voordeel van verzoeker. Het ging daarbij om de teruggave van in totaal ruim tweehonderd kunstvoorwerpen, uiteenlopend van schilderijen van 17e eeuwse Hollandse meesters tot antieke kopjes van Meissner porselein.⁹ Eenmaal betrof het een gedeeltelijke toewijzing van de claim¹⁰ en eenmaal een toewijzing onder voorwaarde van betaling van een bepaald bedrag.¹¹ In dit laatste advies bracht de commissie de vraag naar voren of dit bedrag in de algemene middelen zou moeten stromen dan wel een speciale bestemming behoeft, maar de beantwoording daarvan liet zij uitdrukkelijk over aan de Commissie Ekkart en de staatssecretaris. De Commissie Ekkart heeft hiervoor dit jaar in haar Slotaanbevelingen 8 j° 7 een voorstel gedaan (zie hoofdstuk 4.4).



3. *De slapende herbergierster*
naar Nicolaas Maes (NK 1624)

⁹ Het beeld is enigszins vertekend, aangezien het in het advies inzake de Gutmann collectie (RC 1.2) gaat om ruim 200 kunstvoorwerpen, veelal voorwerpen van toegepaste kunst, en in de overige tien toewijzende adviezen om twaalf schilderijen, één antieke kast (RC 1.12) en één tekening (RC 1.17)

¹⁰ Zie het advies inzake RC 1.18, hierna beschreven en opgenomen als bijlage 6 bij dit Verslag en in het adviezenoverzicht op de website van de Restitutiecommissie

¹¹ Zie het advies inzake RC 1.4, opgenomen als bijlage 2 bij Verslag 2003 en in het adviezenoverzicht op de website van de Restitutiecommissie

Alle uitgebrachte adviezen van de Restitutiecommissie werden door de staatssecretaris opgevolgd. In de uiteindelijke beslissingen werd voor de argumentatie daarvan telkens verwezen naar het betreffende advies van de commissie.

Aan het einde van 2004 had de Restitutiecommissie elf verzoeken in behandeling. Het gaat om drie zaken die de restitutie van kunstvoorwerpen betreffen die deel uitmaakten van de handelsvoorraad van een kunsthandel. Acht zaken betreffen particulier kunstbezit, waarvan vijf pas in december aan de commissie werden voorgelegd. Twee van de zaken in behandeling zijn, in afwachting van een reactie van de staatssecretaris op een verzoek van de Restitutiecommissie om nadere informatie, aangehouden.

2.1 Zaken waarover de commissie advies uitbracht

De Restitutiecommissie bracht in 2004 advies uit over twee verzoeken tot teruggave van kunstwerken die zich in de Rijkscollectie bevonden. In één zaak adviseerde zij de staatssecretaris het verzoek tot teruggave te honoreren. In de andere zaak, die vier kunstwerken betrof, adviseerde zij drie van de geclaimde werken terug te geven en het verzoek om teruggave van één werk af te wijzen. Hierna volgt een bespreking per zaak. De adviezen zijn, geanonimiseerd, als bijlage bij dit Verslag opgenomen.

2.2 Bespreking per zaak

1. *Visser te paard door Jozef Israëls* (RC 1.17)¹²

Bij brief van 23 oktober 2003 verzocht de staatssecretaris de Restitutiecommissie om advies over teruggave van de crayontekening *Visser te paard* door Jozef Israëls (NK 1399).¹³ Deze tekening werd in januari 1949 uit Duitsland gerecupereerd door de Nederlandse autoriteiten en maakte sindsdien deel uit van de Rijkscollectie onder inventarisnummer NK 1399. De laatste jaren bevond de tekening zich als bruikleen in het Haags Gemeentemuseum.

Een kleinzoon van de oorspronkelijke eigenaar kwam de tekening in 2003 naar aanleiding van contacten met Bureau Herkomst Gezocht (BHG) op het spoor, waarna hij namens de erfgenamen van zijn grootvader op 9 september 2003 een claim indiende bij het ministerie van OCW. Na ontvangst van de adviesaanvraag eind oktober 2003 verzocht de Restitutiecommissie, in het licht van de kunsthistorische aspecten van het onderzoek, een medewerker van Bureau Herkomst Gezocht een onderzoeksrapport op te stellen. Dit rapport werd in februari 2004 voltooid.

¹² RC-nummers verwijzen naar het dossiernummer van de Restitutiecommissie

¹³ NK-nummers verwijzen naar het inventarisnummer waaronder kunstwerken bekend staan in de administratie van de Rijkscollectie



4. *Visser te paard*
door Jozef Israëls (NK 1399)

Het feitenonderzoek in deze zaak wijst uit dat de grootvader van verzoeker kort voor zijn vertrek naar de Verenigde Staten in 1939 zijn kunstcollectie van 62 schilderijen en andere kunstvoorwerpen onderbracht bij meubeltransportbedrijf De Gruyter te Amsterdam. Tijdens de bezetting werd deze collectie op grond van de zogenaamde 'Liro-verordeningen' door de nazi's in beslag genomen, waarna de afzonderlijke kunstwerken door de als 'Liro-bank' bekend staande Duitse roofinstelling werden verkocht. In de archieven van deze

Liro-bank is een lijst teruggevonden van de op naam van de grootvader van verzoeker geboekte, tijdens de oorlog verkochte werken. Hierop komt een tekening met de titel *Visscher te paard* van de hand van Jozef Israëls voor. Na de bevrijding deed de grootvader van verzoeker vanuit de Verenigde Staten aangifte van het verlies van zijn collectie bij de Nederlandse autoriteiten. De autoriteiten gaven hem in 1948 echter te kennen "...dat geen der door u vermelde voorwerpen door ons zijn teruggevoerd worden." Over de tekening van Jozef Israëls, die sinds haar recuperatie in 1949 deel uitmaakt van de Rijkscollectie onder inventarisnummer NK 1399, ontbreekt naoorlogs documentatiemateriaal. Hierdoor kan anno 2004 niet meer achterhaald worden waar deze tekening na de oorlog precies werd aangetroffen en op grond van welke gegevens zij aan Nederland werd toegewezen. In ieder geval moet worden aangenomen dat de tekening die uit Duitsland was gerecupereerd destijds door de naoorlogse autoriteiten niet in verband werd gebracht met de door de grootvader van verzoeker verloren tekening.

Omdat het onderwerp 'visser te paard' veelvuldig in het oeuvre van Jozef Israëls voorkomt, heeft de Restitutiecommissie onderzoek laten uitvoeren ter identificatie van de NK 1399 als de tekening uit de verloren collectie. Hiertoe werd onder andere contact opgenomen met dr. D.P. Dekkers, auteur van het proefschrift 'Jozef Israëls, een succesvol schilder van het vissersgenre'. Volgens mevrouw Dekkers bestaat er slechts één andere tekening van Jozef Israëls die voor het identificatieonderzoek van belang zou kunnen zijn. Maar nader onderzoek wees uit dat laatstbedoelde tekening in kunsthistorische terminologie als 'bruin gewassen' omschreven wordt. Dit stemt niet overeen met de beschrijving van de verloren tekening, die luidde 'Visscher te paard, crayon'. Aangezien de NK 1399 een krijttekening is, voldoet deze het meest aan de beschrijving van het werk uit de collectie van de grootvader van verzoeker.

In de vergadering van 22 maart 2004 stelde de Restitutiecommissie haar advies over deze zaak vast.¹⁴ Daarin overweegt zij dat het verlies van de kunstcollectie door de grootvader van verzoeker onder het huidige rijksbeleid als onvrijwillig dient te worden aangemerkt. Naar aanleiding van de resultaten van het identificatieonderzoek stelt zij vervolgens vast dat de in de Rijkscollectie opgenomen tekening *Visser te paard* van Jozef Israëls (NK 1399) met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dezelfde is als de in 1939 bij meubeltransportbedrijf De Gruyter te Amsterdam achtergelaten tekening. Op grond van het vorenstaande en verwijzend naar haar algemene overwegingen dat het risico voor het verloren gaan van nadere bewijzen als gevolg van het tijdsverloop bij de overheid behoort te liggen, adviseert de Restitutiecommissie de staatssecretaris om het verzoek tot teruggave van de tekening *Visser te paard* van Jozef Israëls (NK 1399) te honoreren.

Op 11 juni 2004 besliste de Staatssecretaris van Cultuur overeenkomstig het advies van de Restitutiecommissie. Inmiddels heeft de commissie van het Instituut Collectie Nederland (ICN) bericht ontvangen dat de feitelijke teruggave van de tekening aan de familie heeft plaatsgevonden.

¹⁴ Zie bijlage 5



5. *Zandweg met boerenwoningen aan een bosrand*
door A. Schelfhout (NK 2394)

2. *Vier 19^e eeuwse landschappen* (RC 1.18)

In deze zaak ging het om een verzoek tot teruggave van de volgende vier schilderijen uit de Nederlandse Rijkscollectie:

- *Zandweg met boerenwoningen aan een bosrand*
door A. Schelfhout (NK 2394)
- *Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven*
door B.C. Koekkoek (NK 2389)
- *Winterlandschap met herten*
door P.G. van Os (NK 2526)
- *Italiaans berglandschap bij avond*
door een anonieme kunstenaar, voorheen toegeschreven aan A. Govaerts (NK 3072)

Bij brief van 16 december 2003 verzocht de staatssecretaris de Restitutiecommissie om advies over teruggave van deze schilderijen. De claim was ingediend naar aanleiding van een vanuit concentratiekamp Westerbork verstuurd briefkaart, die verzoeker zestig jaar na verzending onder ogen kreeg. Op deze briefkaart, gericht aan de moeder van verzoeker,

uit de schrijver zijn wens om vijfschilderijen te schenken aan verzoeker. De tekst van deze briefkaart, gedateerd 2 juli 1942, luidt als volgt:

“Beste Anne, Haal weg D. Willinkplein 3-2, Amsterdam, Schelfhout, Zandweg boerenhuis met bos, Pieter G. van Os, winter met herten, Jacob van Loo, Bloemstillevens, Abram Govaerts, Italiaanse Bergen, B.C. Koekoek, Landschap met watermolen en boer vee Anne voor 5/9-'29 Hartelijke groeten, V.”

Verzoeker, die op 5 september 1929 geboren is, zag de kaart eind augustus 2002 voor het eerst tijdens een bezoek aan zijn ernstig zieke moeder. Zij vertelde hem dat zij omstreeks augustus 1942 naar het op de briefkaart vermelde adres was gegaan om de schilderijen op te halen, maar dat de woning toen al was leeggeroofd. Bij dezelfde gelegenheid bevestigde de moeder van verzoeker dat V., een joodse kunsthandelaar, verzoekers natuurlijke vader was. Verzoeker had zijn vader voor de oorlog als kind enkele malen bezocht en had daar dierbare herinneringen aan. De briefkaart was aanleiding voor verzoeker om zich te verdiepen in de gebeurtenissen rond de kunstcollectie van zijn vader tijdens de Tweede Wereldoorlog.



6. *Winterlandschap met herten*
door P.G. van Os (NK 2526)

Nadat hij in 2003 de tentoonstelling *Herkomst Gezocht* in Leeuwarden had bezocht, waar aan de hand van een aantal NK-werken uit de Rijkscollectie het lot van 'oorlogskunst' duidelijk werd gemaakt, wendde verzoeker zich tot Bureau *Herkomst Gezocht* (BHG) met de vraag of de door zijn vader beschreven schilderijen nog te achterhalen waren. Daar bleek dat vier van de vijf op de briefkaart genoemde schilderijen mogelijk identiek waren met schilderijen die zich in de NK-collectie bevonden, namelijk de schilderijen met inventarisnummers NK 2389, NK 2394, NK 2526 en NK 3072. Verzoeker bracht nog een bezoek aan BHG en bekeek daar foto's van de geïdentificeerde vier schilderijen. Van de drie eerstgenoemde werken kon hij zich met stelligheid herinneren dat hij ze tijdens vakanties aan het eind van de jaren dertig in het huis van zijn vader had gezien. Hij wist over deze schilderijen ook bijzonderheden zoals afmetingen te vertellen, die niet van de getoonde afbeeldingen te herleiden waren. Van het schilderij *Italiaans berglandschap bij avond* (NK 3072) herinnerde hij zich dat zijn vader een dergelijk schilderij had hangen, maar hij herkende dit niet stellig zoals de andere drie. Zijn bevindingen tijdens dit bezoek aan BHG brachten verzoeker ertoe om de Staatssecretaris van Cultuur bij brief van 29 september 2003 om teruggave van de vier schilderijen te vragen. De Restitutiecommissie kreeg het verzoek vervolgens op 16 december 2003 voorgelegd.

De Restitutiecommissie werd in deze zaak met diverse vragen geconfronteerd. In de eerste plaats moest uitgezocht worden of de vier teruggevraagde werken uit de NK-collectie aangemerkt konden worden als de schilderijen die in de zomer van 1942 uit het huis van V. waren weggehaald. Onderzoek door BHG wees uit dat drie van de vier als NK-werken aangemerkte schilderijen kort na de arrestatie van de vader van verzoeker in de zomer van 1942 op de Amsterdamse kunstmarkt waren verschenen: *Zandweg met boerenwoningen aan een bosrand* (NK 2394), *Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven* (NK 2389) en *Winterlandschap met herten* (NK 2526). Het onderzoek gaf geen eenduidig antwoord op de vraag waar de schilderijen zich vóór die tijd bevonden. Gezien deze lacune in de herkomstgeschiedenis is het mogelijk dat genoemde werken tot 1942 in het bezit waren van de vader van verzoeker. In verband met de zeldzaamheid van de voorstellingen in de oeuvres van de betreffende kunstenaars was de conclusie van BHG dat een dergelijke herkomst bij de nummers NK 2389 (Koekkoek) en NK 2626 (Van Os) zeer waarschijnlijk, en bij het nummer NK 2394 (Schelfhout) zeer wel mogelijk is. Van het vierde schilderij, *Italiaans berglandschap bij avond* (NK 3072), kon echter niet worden vastgesteld wanneer dit op de kunstmarkt verscheen en of dit voor of na de arrestatie van de vader van verzoeker was geweest. BHG concludeerde ten aanzien van dit schilderij dat op grond van de bestaande documentatie, te weten de beschrijving van het werk in de briefkaart en het oeuvre van de betreffende kunstenaar, geen uitspraak over de identificatie kon worden gedaan.

Een volgende te beantwoorden vraag was de erfrechtelijke positie van de verzoeker als niet-erkend kind van V., de oorspronkelijke eigenaar van de werken. Uit een vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Leeuwarden van 26 november 1931 blijkt dat aangenomen kan worden dat V. de biologische vader van verzoeker was en dat hij jegens deze onderhoudsplichtig werd geacht, maar ook dat hij verzoeker niet had erkend. Dit laatste

feit impliceert dat verzoeker op grond van het burgerlijk recht geen erfgenaam van zijn vader kan zijn. De Restitutiecommissie overweegt in haar advies echter dat uit de tekst van de briefkaart duidelijk de intentie van V. blijkt om de schilderijen aan verzoeker te schenken. Alhoewel deze schenking niet helemaal voldeed aan de destijds geldende wettelijke voorschriften hieromtrent, namelijk het passeren van een notariële akte, mag volgens de commissie aangenomen worden dat de informele handeling waarmee V. de schenking probeerde te bewerkstelligen als rechtsgeldig kan worden beschouwd. Hierbij betreft de commissie de bijzondere omstandigheden waaronder de schenking plaatsvond, namelijk dat V. zich ten tijde van de schenking als gevangene in kamp Westerbork bevond.

Om te kunnen beoordelen of de schenking erfrechtelijk aangevochten zou kunnen worden, onderzocht de commissie of er bij de verdeling van de nalatenschap van V., die kort na zijn arrestatie in Auschwitz om het leven was gebracht, sprake was van legitimarissen. Dit onderzoek voerde de commissie onder meer naar notariële archieven in Zwitserland, waar de echtgenote van V. tot aan haar overlijden had gewoond. Het onderzoek wees uit dat er bij de nalatenschap van de vader van verzoeker geen legitimarissen waren die de schenking zouden hebben kunnen aanvechten op grond van een schending van de legitieme portie.

In de vergadering van 18 mei 2004 stelde de Restitutiecommissie haar advies over deze zaak vast.¹⁵ Zij adviseert de staatssecretaris daarin om het verzoek tot teruggave toe te wijzen voor wat betreft de drie schilderijen *Zandweg met boerenwoningen aan een bosrand* (NK 2394), *Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven* (NK 2389) en *Winterlandschap met herten* (NK 2526). Ten aanzien van deze drie schilderijen overweegt de commissie dat voldoende is aangetoond dat deze werken de in de briefkaart vermelde schilderijen van de vader van verzoeker zijn, die hij in juli 1942 aan verzoeker geschonken had.

In haar advies oordeelt de commissie ten aanzien van het schilderij *Italiaans berglandschap bij avond* (NK 3027) dat er onvoldoende aanwijzingen zijn die het in hoge mate aannemelijk maken dat dit het op de briefkaart omschreven schilderij Italiaanse bergen van Govaerts uit het bezit van de vader van verzoeker betreft. De Restitutiecommissie adviseert dan ook het verzoek tot teruggave van NK 3027 af te wijzen.

De Staatssecretaris van Cultuur besliste op 13 juli 2004 overeenkomstig het advies van de Restitutiecommissie. Inmiddels heeft de commissie bericht gekregen dat de schilderijen ook feitelijk zijn teruggegeven aan verzoeker. Deze deelde de commissie in november 2004 mee dat hij het werk van Koekkoek weer in bruikleen zou willen geven aan het Rijksmuseum Twenthe in Enschede, waar het jarenlang in bruikleen hing. Dit museum liet de commissie vervolgens weten dat conform de wens van verzoeker naast het schilderij van Koekkoek een bordje zal worden geplaatst, waarop het oorlogsverleden van dit werk vermeld wordt.¹⁶

¹⁵ Zie bijlage 6

¹⁶ In het NRC Handelsblad van 16 juli 2004 is uitgebreid aandacht aan deze zaak besteed in een artikel van de hand van Annelies Kool en Eelke Muller, beiden als wetenschappelijk onderzoekers verbonden aan Bureau Herkomst Gezocht, zie bijlage 7



7. *Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven*
door B.C. Koekkoek (NK 2389)

3. Wetenswaardigheden over afgehandelde zaken

Dankzij onderzoek is veel over het oorlogsverleden van de kunstwerken waarover de Restitutiecommissie advies uitbrengt bekend geworden. Hoewel het niet tot het onderzoeksgebied van de commissie behoort wat er met een kunstwerk gebeurt nadat de commissie advies heeft uitgebracht, is de commissie uiteraard geïnteresseerd in de afhandeling van een zaak.

Zoals in hoofdstuk 2 staat beschreven, adviseerde de Restitutiecommissie in mei 2004 tot teruggave van onder andere het schilderij *Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven* van de hand van B.C. Koekkoek. Dit schilderij was lange tijd in bruikleen bij het Rijksmuseum Twenthe in Enschede. Na bekendmaking van de beslissing van de staatssecretaris, die het advies van de commissie volgde, wijdde diverse kranten aandacht aan deze zaak. Bij dit Verslag is het artikel van Annelies Kool en Eelke Muller, beiden als wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan Bureau Herkomst Gezocht, opgenomen dat op 16 juli 2004 in de kunstbijlage van het NRC Handelsblad is verschenen.¹⁷ In dit artikel beschrijven de auteurs de gebeurtenissen voor, tijdens en na de oorlog, die tijdens het onderzoek in deze zaak bekend zijn geworden en een belangrijke rol hebben gespeeld in de totstandkoming van het advies van de Restitutiecommissie. Onlangs heeft de huidige eigenaar laten weten dat hij het schilderij weer in bruikleen wil geven aan het Rijksmuseum Twenthe. Daar zal het schilderij *Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven* tentoongesteld worden met vermelding van zijn oorlogsverleden.

In december 2003 adviseerde de Restitutiecommissie om het schilderij *Musicerend gezelschap op een terras* van de hand van Dirk Hals terug te geven aan de erven van de oorspronkelijke eigenaar.¹⁸ Genoemd schilderij was lange tijd in bruikleen bij het Frans Hals Museum in Haarlem en maakte in 2003 deel uit van de tentoonstelling 'Herkomst Gezocht' in het Fries Museum. De staatssecretaris besliste overeenkomstig het advies van de commissie, waarna het Instituut Collectie Nederland (ICN) het schilderij heeft overgedragen aan de rechthebbenden. Deze eigenaren hebben de Dirk Hals vervolgens weer in bruikleen aan het Frans Hals Museum aangeboden. Ten tijde van dit schrijven wordt het schilderij *Musicerend gezelschap op een terras* door het museum gerestaureerd, waarna het met een beschrijving van zijn oorlogsverleden tentoongesteld zal worden. Vermeldenswaardig is bovendien dat de restauratie van dit schilderij het museum heeft doen besluiten om alle schilderijen van de hand van Dirk Hals in zijn collectie te gaan restaureren.

¹⁷ Zie voetnoot 16

¹⁸ Zie het advies inzake RC 1.16, opgenomen als bijlage 2 bij Verslag 2003 en in het adviezenoverzicht op de website van de Restitutiecommissie

Op de kافت van Verslag 2003 staat een afbeelding van het *Stilleven met gerookte haring, oesters en rookgerei* van de hand van Floris van Schooten (1585-1656) afgebeeld. In 2003 adviseerde de Restitutiecommissie dit 17e eeuwse paneel terug te geven aan de erven van de oorspronkelijke eigenaar.¹⁹ De staatssecretaris nam dit advies over, waarna het paneel door het ICN aan de erven is overgedragen. Een catalogus van Veilinghuis Christie's, met een afbeelding van dit werk van Floris van Schooten op de kافت, maakte duidelijk dat de erven het paneel ter veiling hebben aangeboden.

Het eind 2003 door de Restitutiecommissie uitgebrachte advies om het verzoek tot teruggave van de tot de Rijkscollectie behorende kunstwerken uit de collectie van F.W. Koenigs af te wijzen en de beslissing van de staatssecretaris om dit advies te volgen, hebben veel aandacht gekregen.²⁰ Verzoekster, een kleindochter van F.W. Koenigs, heeft in de media te kennen gegeven zich niet bij de beslissing van de staatssecretaris neer te leggen.

Het ICN heeft de Restitutiecommissie laten weten dat de 17e eeuwse Frankfurter kast, waarover de commissie in 2003 een toewijzend advies heeft uitgebracht, aan verzoekster is teruggegeven.²¹ De kast is onlangs in Keulen ter veiling aangeboden.



8.

8. *Musicerend gezelschap op een terras* door Dirk Hals (NK 1456)
9. *Portret van een jongen* door A. Holbein (NK 3575 - A, Koenigscollectie)
10. *Hoofd van een jonge vrouw* door een navolger van P.P. Rubens (NK 1546, Koenigscollectie)
11. *Stilleven met gerookte haring, oesters en rookgerei* door Floris van Schooten (NK 1644)



9.



10.



11.

¹⁹ Zie het advies inzake RC 1.8, opgenomen als bijlage 2 bij Verslag 2003 en in het adviezenoverzicht op de website van de Restitutiecommissie

²⁰ Zie het advies inzake RC 1.6, opgenomen als bijlage 2 bij Verslag 2003 en in het adviezenoverzicht op de website van de Restitutiecommissie

²¹ Zie het advies inzake RC 1.12, opgenomen als bijlage 2 bij Verslag 2003 en in het adviezenoverzicht op de website van de Restitutiecommissie

4. Mandaat en beleidskader

4.1 Mandaat en (her)benoeming van de commissieleden

De Restitutiecommissie is voor onbepaalde tijd ingesteld. De commissieleden zijn echter ingevolge artikel 10 van het Instellingsbesluit voor een periode van drie jaar benoemd met ingang van de datum van inwerkingtreding van dit besluit. Aangezien het Instellingsbesluit 22 december 2001 in werking trad, liep de benoemingsperiode van de leden op 22 december 2004 af. De heer Polak, tot die datum voorzitter van de commissie, heeft daarop zijn taken neergelegd. Hij zal voortaan als adviseur de commissie bijstaan bij de uitvoering van haar werkzaamheden. Gebruikmakend van de in artikel 3 lid 6 van het Instellingsbesluit geboden mogelijkheid zijn de leden Asscher, Bank, Leijten, Van Straaten en Verrijn Stuart bij Besluit d.d. 9 december 2004 door de staatssecretaris herbenoemd voor – wederom – een periode van drie jaar.²² Bij ditzelfde Besluit zijn de heer P.J.N. van Os en mevrouw I.C. van der Vlies als nieuwe leden van de Restitutiecommissie benoemd (zie ook hoofdstuk 1.2 van dit Verslag). Hiermee komt het aantal commissieleden op zeven.²³ Sinds 23 december 2004 wordt de Restitutiecommissie voorgezeten door de heer Asscher.

Voor wat betreft de (her)benoemingsperiode van drie jaar is rekening gehouden met het aantal claims dat nog in behandeling is bij de Restitutiecommissie, en geanticipeerd op de door de Commissie Ekkart in haar Slotaanbevelingen aanbevolen termijn waarbinnen potentiële rechthebbenden nog verzoeken tot teruggave van kunstwerken uit de NK-collectie kunnen indienen.²⁴ Zij adviseert de regering om de mogelijkheid tot het indienen van zo'n restitutieverzoek open te laten tot twee jaar nadat het op basis van haar Slotaanbevelingen geformuleerde regeringsbeleid in de Staatscourant is gepubliceerd (zie ook hoofdstuk 4.4). Een (her)benoemingsperiode van drie jaar sluit daarbij aan en biedt de Restitutiecommissie de mogelijkheid om over de in die twee jaar ingediende restitutieverzoeken, wier aantal door de Commissie Ekkart op vijftien tot twintig wordt geschat, advies uit te brengen. Hoeveel tijd na afloop van die twee jaar resteert voor de afhandeling van de ingediende restitutieclaims, hangt af van de datum waarop het op de Slotaanbevelingen gebaseerde regeringsbeleid in de Staatscourant wordt gepubliceerd. Daar is op het moment van schrijven van dit Verslag nog geen uitspraak over te doen.

De zaken die de Restitutiecommissie in 2004 behandelde, betroffen, net zoals in de voorgaande twee jaren, kunstvoorwerpen die tot de Rijkscollectie behoren. Bij de uitvoering van haar werkzaamheden heeft de commissie derhalve in 2004 steeds uitvoering gegeven aan haar hoofdtaak, zoals beschreven in artikel 2 lid 1 j° 4 van haar Instellingsbesluit.²⁵

²² Zie voetnoot 7

²³ Artikel 3 lid 1 van het Instellingsbesluit: De commissie bestaat uit ten hoogste 7 leden, waaronder de voorzitter en de plaatsvervangend voorzitter

²⁴ Aanbeveling 1 van de Slotaanbevelingen, Commissie Ekkart, december 2004, zie bijlage 4

Artikel 2

lid 1 Er is een commissie die tot taak heeft de minister op diens verzoek te adviseren over de te nemen beslissingen op verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden.

lid 4 De commissie verricht de adviestaak, bedoeld in het eerste lid, met inachtneming van het rijksbeleid ter zake.

Als de Restitutiecommissie adviseert om een verzoek tot teruggave van een kunstvoorwerp, dat in beheer is van de Nederlandse Staat, niet te honoreren, wil dat overigens niet zeggen dat zij daarmee dat voorwerp toewijst aan de Nederlandse Staat. Zij komt tot een afwijzend advies, als niet aannemelijk is geworden dat de verzoeker op grond van het restitutiebeleid rechten kan doen gelden ten aanzien van het betreffende kunstvoorwerp. In haar advies geeft de commissie uiteraard de overwegingen weer die aan die conclusie ten grondslag liggen. Vaststellen wie, anders dan de verzoeker, de rechtmatige eigenaar van het in geding zijnde voorwerp is, behoort echter niet tot de opdracht aan de commissie.

4.2 Regeringsbeleid en aanbevelingen Commissie Ekkart

De commissie voert haar hoofdtaak uit met inachtneming van het regeringsbeleid.²⁶ Dit regeringsbeleid staat beschreven in de Verslagen 2002 en 2003 van de Restitutiecommissie, die integraal zijn opgenomen op haar website. Dit geldt eveneens voor de aanbevelingen van de Commissie Ekkart, die aan dit beleid ten grondslag liggen.

Zoals beschreven in Verslag 2003, maakte de regering in december 2003 in haar reactie op de zogenaamde Kunsthandelaanbevelingen van de Commissie Ekkart²⁷ duidelijk dat zij deze aanbevelingen in hun geheel overnam.²⁸ Gedurende het jaar 2004 heeft de staatssecretaris verschillende zogenaamde 'kunsthandelzaken' voor advies aan de Restitutiecommissie voorgelegd. In deze zaken gaat het niet om een enkel kunstvoorwerp uit het voormalig bezit van particulieren, maar om (vaak vele) kunstvoorwerpen die deel uitmaakten van de handelsvoorraad van een kunsthandel. De commissie zal moeten beoordelen of deze kunstvoorwerpen volgens de criteria van het specifieke 'kunsthandelbeleid' onvrijwillig werden verloren.

²⁵ Zie bijlage 1

²⁶ Instellingsbesluit, artikel 2 lid 1 j° 4, zie bijlage 1

²⁷ Aanbevelingen inzake de kunsthandel, Commissie Ekkart, aangeboden aan de regering bij brief d.d. 28 januari 2003, zie bijlage 3

²⁸ Zie Verslag 2003, bijlage 3

Bij de behandeling van die kunsthandelzaken in de loop van 2004 is de commissie op enkele algemene vragen gestuit. Naar aanleiding hiervan heeft zij de Commissie Ekkart in oktober 2004 verzocht om een nadere toelichting op haar zesde aanbeveling inzake de kunsthandel.

Aanbeveling 6

In alle gevallen waarin na de oorlog op een aangifteformulier door de betrokkene, zijn erven of zijn door hem of zijn erven benoemde directe vertegenwoordigers de kwalificatie “onvrijwillige verkoop” is ingevuld en waarin geen aanwijzingen bestaan die deze kwalificatie tegenspreken, dient een dergelijke kwalificatie te worden geaccepteerd. In alle gevallen waarin een dergelijk aangifteformulier ontbreekt, dienen aanwijzingen, die in hoge mate waarschijnlijk maken dat sprake is van verkoop onder dwang, op dezelfde wijze als uitgangspunt voor het teruggavebeleid te worden gehanteerd. Tot de aanwijzingen voor onvrijwillige verkoop behoren in ieder geval dreiging met represailles, en toezeggingen tot levering van paspoorten of vrijgeleides als onderdeel van de transactie. Onder onvrijwillige verkopen worden ook verstaan verkopen door Verwalters of andere niet door de eigenaar aangestelde beheerders uit de onder hun beheer gestelde voorraden, voor zover de oorspronkelijke eigenaars of hun erven niet het volledige profijt van de transactie hebben genoten en na de oorlog uitdrukkelijk afstand hebben gedaan van rechten.

De Commissie Ekkart heeft bij monde van haar voorzitter, prof. dr. R.E.O. Ekkart, tijdens een bijeenkomst op 2 november 2004 op het verzoek van de Restitutiecommissie gereageerd. De door hem gegeven toelichting houdt in dat de laatste zin van aanbeveling 6 als volgt gelezen kan worden:

“Onder onvrijwillige verkopen worden ook verstaan verkopen tegen de wil van de kunsthandelaar door Verwalters of andere niet door de eigenaar aangestelde beheerders uit de onder hun beheer gestelde oude handelsvoorraad, voor zover de oorspronkelijke eigenaars of hun erven niet het volledige profijt van de transactie hebben genoten en niet na de oorlog uitdrukkelijk afstand hebben gedaan van rechten.”

4.3 Algemene overwegingen Restitutiecommissie

Bij aanvang van haar werkzaamheden in januari 2002 heeft de Restitutiecommissie op basis van het toetsingskader zoals dit haar is gegeven in haar Instellingsbesluit, algemene

overwegingen geformuleerd. Deze heeft zij tot op heden steeds aan haar adviezen, die telkens over particulier kunstbezit handelden, ten grondslag gelegd en daarin opgenomen. Zij luiden als volgt:

Algemene overwegingen,
geformuleerd door de Restitutiecommissie

- a. De Restitutiecommissie laat zich bij haar advisering leiden door de beleidslijnen van de Commissie Ekkart en de regering ter zake.
- b. De Restitutiecommissie heeft zich de vraag gesteld of een uit te brengen advies invloed mag ondervinden van mogelijke consequenties voor de beslissing in latere zaken. De commissie beantwoordt die vraag, behoudens bijzondere omstandigheden, ontkennend omdat een dergelijke invloed bezwaarlijk kan worden tegengeworpen aan de betrokken verzoeker.
- c. De Restitutiecommissie heeft zich voorts afgevraagd op welke wijze moet worden omgegaan met het gegeven dat bepaalde feiten niet meer zijn te achterhalen, dat bepaalde gegevens verloren zijn gegaan of niet zijn teruggevonden, of anderszins bewijzen niet meer zijn bij te brengen. De commissie is daaromtrent van mening dat, indien het tijdsverloop (mede) oorzaak is van de ontstane problemen, het risico daarvoor, behoudens bijzondere omstandigheden, behoort te liggen bij de overheid.
- d. De Restitutiecommissie is ten slotte van mening dat inzichten en omstandigheden die naar algemene maatschappelijke opvattingen sinds de Tweede Wereldoorlog klaarblijkelijk zijn veranderd, gelijk mogen worden gesteld aan nova (nieuwe feiten).

4.4 Slotaanbevelingen Commissie Ekkart

Begin december 2004 heeft de Commissie Ekkart haar Slotaanbevelingen aangeboden aan de regering.²⁹ Tot op het moment van schrijven van dit Verslag heeft de regering hier nog niet op gereageerd en is er derhalve geen sprake van regeringsbeleid ten aanzien van de onderwerpen waarvoor de commissie aanbevelingen heeft gedaan. Echter, het belang van de Slotaanbevelingen voor de voortzetting van de werkzaamheden van de Restitutiecommissie heeft haar doen besluiten de Slotaanbevelingen, voorzover zij direct verband houden met de werkzaamheden van de Restitutiecommissie, in dit Verslag op te nemen en vooruit te blikken op de implicaties van een op de aanbevelingen gebaseerd regeringsbeleid. Het betreft de hierna volgende aanbevelingen:

²⁹ Voor een volledige weergave van de Slotaanbevelingen, voorzien van een toelichting door de Commissie Ekkart, zie bijlage 4

Slotaanbevelingen,
geformuleerd door de Commissie Ekkart

Aanbeveling 1

De commissie adviseert de regering de mogelijkheid tot claimen van kunstwerken uit de NK-collectie open te laten tot twee jaar nadat het op basis van deze slotaanbevelingen geformuleerde regeringsbeleid in de Staatscourant is gepubliceerd.

Aanbeveling 2

Een jaar voor de sluiting van de mogelijkheid tot claimen dient de regering ruime publiciteit te geven aan de naderende beëindiging van deze mogelijkheid.

Aanbeveling 3

Claims van buitenlandse particulieren op eventueel ten onrechte naar Nederland gerecupereerde kunstwerken dienen op dezelfde wijze te worden behandeld als de claims van (erfgenamen van) eigenaars die in Nederland kunstwerken zijn kwijtgeraakt.

Aanbeveling 4

De commissie adviseert eventuele claims van andere staten op werken uit de NK-collectie, die wellicht ten onrechte naar Nederland zijn gerecupereerd, niet voor te leggen aan de Restitutiecommissie, maar in bilateraal overleg met de regering van het betreffende land af te handelen.

Aanbeveling 7

De commissie adviseert om de in de aanbevelingen 5 en 6 bedoelde bedragen voor de ene helft te bestemmen voor de Stichting Cultureel Erfgoed Portugees-Israëlietische Gemeente en voor de andere helft uit te keren aan het Joods historisch Museum, dat het daarmee te vormen fonds dient aan te wenden voor de stimulering van een breed scala van hedendaagse joodse cultuuruitingen.

Aanbeveling 8

De commissie adviseert om eventueel bij restitutie van kunstwerken binnenkomende terugbetalingen te bestemmen op dezelfde wijze als in aanbeveling 7 is aangegeven.

Aanbeveling 9

De commissie adviseert de bij het onderzoek Herkomst Gezocht verzamelde documentatie zo volledig mogelijk blijvend te bewaren en onder te brengen bij het Nationaal Archief. Het materiaal dient daar toegankelijk te zijn voor belanghebbenden en te zijner tijd voor alle geïnteresseerden. Voor het onderhoud en toegankelijk houden van deze documentatie dient de regering gepaste maatregelen te nemen.

Afhankelijk van de datum waarop het regeringsbeleid in deze in de Staatscourant wordt gepubliceerd, impliceert Slotaanbeveling 1 dat de Restitutiecommissie in de huidige samenstelling na sluiting van de mogelijkheid om restitutieverzoeken in te dienen een termijn van ten hoogste een jaar heeft voor de afhandeling van adviesverzoeken.

Op grond van aanbeveling 2 zal de Restitutiecommissie in de loop van het laatste jaar waarin restitutieverzoeken kunnen worden ingediend rekening dienen te houden met een toename van het aantal zaken, waarover haar advies wordt gevraagd.

Aanbeveling 3 ziet, in tegenstelling tot de andere Slotaanbevelingen, op de beoordeling door de Restitutiecommissie van individuele zaken: claims van buitenlandse particulieren op naar Nederland gerecupereerde kunstwerken dienen op dezelfde wijze te worden behandeld als de claims van (erfgenamen van) eigenaren die in Nederland kunstwerken zijn kwijtgeraakt. De Restitutiecommissie heeft overigens al te maken gehad met dergelijke claims en die in de zin van deze aanbeveling beoordeeld. Zie hiervoor bijvoorbeeld het advies inzake het schilderij *Paaslam* (RC 1.1), dat gedurende de annexatie van Oostenrijk door nazi-Duitsland door een Oostenrijkse eigenaar werd verloren.³⁰

Uit de toelichting op de derde aanbeveling blijkt voorts dat naar de mening van de Commissie Ekkart in het geval van tegenstrijdige aanspraken op een kunstwerk het eerste bezitsverlies in het algemeen dient te prevaleren. Zij merkt hierbij op dat aan de Restitutiecommissie de ruimte gegeven dient te worden om, afhankelijk van de specifieke omstandigheden, de onderlinge zwaarte van dergelijke tegenstrijdige claims af te wegen.

Aanbeveling 4 is van belang voor de reikwijdte van het mandaat van de Restitutiecommissie. Op grond van deze aanbeveling is zij niet de aangewezen instantie om de regering te adviseren over restitutieverzoeken, die worden ingediend door andere staten en betrekking hebben op werken uit de NK-collectie, die wellicht ten onrechte naar Nederland zijn gerecupereerd.

Aanbeveling 8 kan gezien worden als een antwoord op het advies van de Restitutiecommissie in de zaak RC 1.4.³¹ Hierin adviseerde de commissie de betreffende kunstwerken, een schilderij van Thomas de Keyser en een kopie naar Nicolaas Maes, onder voorwaarde van betaling van een bedrag terug te geven aan de erfgenamen van de oorspronkelijke eigenaren. Hieraan voegde zij de volgende overweging toe: *“De vraag of de aldus door de overheid verkregen gelden een speciale bestemming dienen te krijgen laat de commissie ter beantwoording over aan de Commissie Ekkart en de staatssecretaris.”*³²

³⁰ Zie voor een beschrijving van deze zaak Verslag 2002, hoofdstuk 4.1 en het bij Verslag 2003 als bijlage 9 gevoegde (geanonimiseerde) advies

³¹ Zie voor een beschrijving van deze zaak Verslag 2003, hoofdstuk 2.2 en het bij Verslag 2003 gevoegde (geanonimiseerde) advies

³² Overweging 15 van het advies inzake RC 1.4, zie bijlage 2 bij Verslag 2003

Overeenkomstig Slotaanbevelingen 7 en 8 van de Commissie Ekkart dienen deze terugbetalingen voor de ene helft bestemd te worden voor de Stichting Cultureel Erfgoed Portugees-Israëlietische gemeente en voor de andere helft uitgekeerd te worden aan het Joods Historisch Museum, dat het daarmee te vormen fonds dient aan te wenden voor de stimulering van een breed scala van hedendaagse joodse cultuuruitingen.

Aanbeveling 9 is van groot belang voor de voorwaarden waaronder de Restitutiecommissie haar adviestaak verricht. Immers, de Restitutiecommissie zou bij haar onderzoek grote hinder ondervinden indien zij geen toegang meer zou hebben tot de door Bureau Herkomst Gezocht opgebouwde basisdocumentatie over kunstwerken uit de NK-collectie. Immers, deze kunstwerken zijn vaak onderwerp van de restitutieverzoeken, waarover de commissie advies moet uitbrengen. Tijdens een bijeenkomst op 2 november 2004 heeft de Directeur Generaal Cultuur en Media van het ministerie van OCW, mevrouw Van Kranendonk, de zorgen van de Restitutiecommissie hieromtrent weggenomen.



12. Amerikaanse soldaten tonen door de nazi's gestolen schilderijen

5. Werkwijze

In 2004 is de Restitutiecommissie dertien keer in vergadering bijeengekomen om de aan haar voorgelegde zaken te bespreken. Hierbij waren steeds minimaal vijf commissieleden aanwezig. Bij de beraadslaging over de twee zaken waarover de commissie in 2004 advies heeft uitgebracht, waren alle zes commissieleden betrokken.³³ Beide adviezen betroffen restitutieverzoeken van particulieren. Sinds begin 2004 heeft de Restitutiecommissie ook zaken in behandeling die de restitutie van kunstwerken uit de voormalige handelsvoorraad van een kunsthandel betreffen. De werkwijze bij de behandeling van deze kunsthandelzaken is grotendeels gelijk aan de werkwijze bij de behandeling van restitutieverzoeken van particulieren. Voor wat betreft het onderzoek in kunsthandelzaken is de Restitutiecommissie wel op enkele bijzondere aspecten gestuit (zie hoofdstuk 5.2).

5.1 Procedure

De procedure bij de behandeling van een zaak is, sinds de Restitutiecommissie haar werkzaamheden in januari 2002 aanving, alleen voor wat betreft de behandelingstermijn gewijzigd. Zoals in Verslag 2003 staat beschreven, heeft de praktijk uitgewezen dat de aanvankelijk voor de behandeling van een zaak vastgestelde termijn van twaalf weken te kort was. Deze is vervolgens in de loop van 2002 verlengd tot zestien weken en toen ook dit te kort bleek, in 2003 tot 32 weken. De commissie kan, als zij om tot een weloverwogen advies te komen meer tijd nodig heeft, deze termijn steeds met eenzelfde periode verlengen. Van zo'n verlenging stelt zij de staatssecretaris en de verzoeker schriftelijk op de hoogte. In voorkomende gevallen geeft de leeftijd van de verzoeker of andere betrokkenen de commissie aanleiding om een zaak met voorrang te behandelen. Daar de procedure voor het overige niet veranderd is, volstaat de commissie in het hierna volgende met een korte samenvatting. Voor een meer uitgebreide beschrijving verwijst zij naar haar voorgaande verslagen en de website.

Zodra een zaak door de staatssecretaris aan de Restitutiecommissie is voorgelegd, stelt de commissie de verzoeker daarvan schriftelijk op de hoogte. In dezelfde brief legt zij de procedure uit en vraagt zij verzoeker in een bijgevoegd vragenformulier om, onder andere, bijzonderheden van het teruggevraagde kunstwerk te vermelden, zijn erfrechtelijke relatie met de oorspronkelijke eigenaar toe te lichten en de omstandigheden waaronder het kunstwerk verloren is geraakt. Aan verzoekers in kunsthandelzaken vraagt de commissie niet naar de erfgenamen van de oorspronkelijke eigenaar, maar naar de rechtsopvolgers van de kunsthandel. Alvorens daadwerkelijk tot advisering over te gaan, stelt de commissie zelfstandig een onderzoek in (zie hierna), op basis waarvan zij een conceptonderzoeksrapport opstelt. De verzoeker wordt in de gelegenheid gesteld hierop te reageren. Op basis van het definitieve onderzoeksrapport wordt vervolgens een advies opgesteld. Bij de vaststelling van

³³ Zie hoofdstuk 2.2 en de als bijlagen toegevoegde, geanonimiseerde adviezen in de zaken RC 1.17 en 1.18

een advies zijn alle commissieleden betrokken. Als de commissie haar advies aan de staatssecretaris heeft uitgebracht, stelt zij de verzoeker van dit feit op de hoogte.

Gelet op haar geheimhoudingsplicht ten aanzien van documenten die afkomstig zijn uit (deels) vertrouwelijke archieven en/of andere stukken, verwijst zij daar in haar onderzoeksrapporten en adviezen uitsluitend in de vorm van citaten en bronvermeldingen naar. Het ministerie van OCW is verantwoordelijk voor de eerste openbaarmaking van een advies. In elk geval treedt de Restitutiecommissie pas met haar advies naar buiten, nadat de verzoeker door de staatssecretaris is geïnformeerd. Volgens afspraak met het ministerie ziet zij erop toe dat het advies binnen vier weken na ontvangst naar de verzoeker wordt toegezonden. Met het oog op de gevoelige aard van de materie maakt de commissie de identiteit van de verzoeker uit eigen beweging niet bekend.



13. Cartotheek in Arolsen, 1956

5.2 Onderzoek

Het onderzoek van de commissie richt zich allereerst op de informatie die de verzoeker heeft verstrekt in het vragenformulier en op de informatie die er over het kunstwerk bekend is bij de beheerder/bezitter van het kunstwerk (of kunstwerken). Voor wat betreft deze laatste gegevens maakt de commissie gebruik van de resultaten van het onderzoek dat Bureau Herkomst Gezocht (BHG) in de afgelopen jaren uitvoerde naar de herkomst van de NK-collectie. Dit 'NK-onderzoek' stond onder leiding van de Commissie Ekkart. Deze gegevens bieden echter doorgaans onvoldoende duidelijkheid om tot advisering over te gaan. Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit de beschrijving van de twee in 2004 afgehandelde restitutieverzoeken (zie hoofdstuk 2.2). In dat geval stelt de commissie nader onderzoek in, waarbij zij gebruik maakt van de expertise van haar leden en van het secretariaat. Ook laat zij zich in voorkomende gevallen over bepaalde aspecten van een zaak door externe specialisten informeren, waarvan zij dan in het door haar uitgebrachte advies melding maakt.

Het is de Restitutiecommissie bij de behandeling van de in 2004 voorgelegde kunsthandelzaken duidelijk geworden dat het onderzoek in deze zaken in algemene zin om verschillende redenen afwijkt van het onderzoek in zaken, waarin particulieren om restitutie van kunstwerken verzoeken. Zo blijkt dat de voor advisering vereiste

documentatie over de individuele kunstvoorwerpen van de teruggevraagde handelsvoorraad in eerste instantie veelal onvoldoende is, of ontbreekt. Het onderzoek naar de feiten wordt voorts bemoeilijkt door de volgende, door de Commissie Ekkart in de inleiding op haar Kunsthandelaanbevelingen genoemde, complicerende factoren:

- de kunsthandel heeft verkoop van handelsvoorraad als doelstelling, zodat een belangrijk deel van de verrichte transacties, ook bij joodse kunsthandelaars, in principe gewone verkoop was;
- het is zeer vaak niet duidelijk of een transactie geschiedde door de joodse kunsthandelaar zelf of door een (“goede” of “slechte”) Verwalter, vaak is zelfs niet duidelijk of een kunstwerk behoorde tot de handelsvoorraad uit de tijd voordat een Verwalter was aangesteld of door zo'n Verwalter zelf was gekocht.

De commissie heeft, in verband met de toegenomen omvang van de onderzoekswerkzaamheden, haar eigen onderzoekscapaciteit in 2004 uitgebreid. Sinds februari 2004 ondersteunt mevrouw A. Marck de commissie en de secretaris-rapporteur bij het onderzoek naar de in behandeling zijnde zaken.

Eind december 2004 heeft BHG het onderzoek naar de geschiedenis van de na de oorlog gerecupereerde en tot de NK-collectie behorende kunstwerken afgesloten. Voor het basisonderzoek in zaken die voorwerpen uit de NK-collectie betreffen, zijn de resultaten van dit herkomstonderzoek voor de Restitutiecommissie van eminent belang. Het is om die reden dat de commissie er bij het ministerie van OCW op heeft aangedrongen dat deze onderzoeksgegevens na opheffing van BHG toegankelijk voor haar blijven en de opgebouwde expertise niet verloren gaat.

5.3 Website

De Restitutiecommissie beschikt sinds augustus 2003 over een eigen Nederlands- en Engelstalige website: www.restitutiecommissie.nl of www.restitutionscommittee.org. Hierop zijn alle door haar uitgebrachte adviezen, persberichten en publicaties en ook bijvoorbeeld informatie over haar samenstelling en werkwijze te vinden. De website, die is gekoppeld aan de sites van het ministerie van OCW, BHG en het Instituut Collectie Nederland, wordt zo vaak als nodig is met hulp van Outdare internet services geactualiseerd. In de loop van 2004 heeft de commissie met behulp van mevrouw U.L.F. van Riel de website redactioneel gewijzigd.

De zogenaamde ‘usage statistics’ wijzen uit dat in de periode van 1 januari tot en met 31 december 2004 de website van de Restitutiecommissie 4800 keer door belangstellenden is geraadpleegd. Het grootste aantal bezoekers is gemeten in de maand juli. In die maand werden de adviezen van de Restitutiecommissie inzake RC 1.17 en RC 1.18 en de daarover genomen beslissingen van de Staatssecretaris van Cultuur openbaar gemaakt.³⁴

³⁴ Zie voetnoot 33

Bijlagen

1.	Besluit Adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgooderen en Tweede Wereldoorlog (Instellingsbesluit Restitutiecommissie), 16 november 2001	35
2.	Besluit (Her)benoeming leden Adviescommissie Restitutieverzoeken cultuurgooderen en Tweede Wereldoorlog d.d. 9 december 2004, DCE/04/58302, Stcrt. 2005, nr 11	41
3.	Aanbevelingen inzake de kunsthandel, Commissie Ekkart, januari 2003	43
4.	Slotaanbevelingen, Commissie Ekkart, december 2004	48
5.	Advies inzake RC 1.17	59
6.	Advies inzake RC 1.18	62
7.	Berichten uit de media	
	1. Trouw	67
	2. De Volkskrant	68
	3. NRC Handelsblad	69
	4. Museumvisie	73
	5. Art Quarterly	77

Besluit van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, dr. F. van der Ploeg, houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden (Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog)

WJZ/2001/45374(8123)

16 november 2001

, dr. F. van der Ploeg,

Handelende in overeenstemming met het gevoelen van de ministerraad;

Gelet op artikel 15, derde lid, van de Archiefwet 1995;

Besluit:

Artikel 1

In dit besluit wordt verstaan onder:

- a. de minister: de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen;
- b. het ministerie: het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen;
- c. de commissie: de commissie, bedoeld in artikel 2 van dit besluit.

Artikel 2

1. Er is een commissie die tot taak heeft de minister op diens verzoek te adviseren over de te nemen beslissingen op verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden.
2. De commissie heeft voorts tot taak op verzoek van de minister advies uit te brengen over geschillen over teruggave van cultuurgoederen tussen de oorspronkelijke eigenaar die door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit verloor of diens erfgenamen en de huidige bezitter niet zijnde de Staat der Nederlanden.
3. De minister dient een verzoek om advies als bedoeld in het tweede lid uitsluitend in bij de commissie, indien de oorspronkelijke eigenaar of diens erfgenamen en de huidige bezitter gezamenlijk de minister daarom gevraagd hebben.
4. De commissie verricht de adviestaak, bedoeld in het eerste lid, met inachtneming van het rijksbeleid ter zake.
5. De commissie verricht de adviestaak, bedoeld in het tweede lid, naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid.

Artikel 3

1. De commissie bestaat uit ten hoogste 7 leden, waaronder de voorzitter en de plaatsvervangend voorzitter.

Instellingsbesluit

2. De voorzitter en de plaatsvervangend voorzitter bezitten de hoedanigheid van meester in de rechten.
3. Tenminste een lid van de commissie bezit een zodanige historische deskundigheid over de Tweede Wereldoorlog dat een wezenlijke bijdrage aan de werkzaamheden van de commissie kan worden geleverd.
4. Tenminste een lid van de commissie bezit een zodanige kunsthistorische of museale deskundigheid dat een wezenlijke bijdrage aan de werkzaamheden van de commissie kan worden geleverd.
5. De minister benoemt de voorzitter, de plaatsvervangend voorzitter en de andere leden voor een periode van ten hoogste 3 jaar. Zij maken geen deel uit van het ministerie en zijn ook overigens niet werkzaam onder verantwoordelijkheid van de minister.
6. De voorzitter, vice-voorzitter en de andere leden kunnen eenmaal worden herbenoemd.

Artikel 4

1. De commissie behandelt een verzoek om advies met ten minste drie leden in een door de voorzitter te bepalen samenstelling met dien verstande dat bij de behandeling in ieder geval de voorzitter of de vice-voorzitter betrokken is.
2. De commissie kan een reglement omtrent de verdere werkwijze vaststellen.

Artikel 5

1. De minister voegt aan de commissie een secretariaat toe.
2. Aan het hoofd van het secretariaat staat de secretaris van de commissie, die de hoedanigheid van meester in de rechten bezit.
3. De secretaris is voor zijn werkzaamheden voor de commissie uitsluitend verantwoording verschuldigd aan de commissie.

Artikel 6

1. Ter uitvoering van haar taak, kan de commissie degene die een verzoek om teruggave als bedoeld in artikel 2, eerste lid, heeft gedaan alsmede een vertegenwoordiger van de minister dan wel de partijen van wie het geschil, bedoeld in artikel 2, tweede lid, ter advisering aan de commissie is voorgelegd, in een vergadering horen.
2. Ter uitvoering van haar taak kan de commissie zich voorts rechtstreeks wenden tot derden voor het verkrijgen van inlichtingen en hen zo nodig ter vergadering uitnodigen om hun mening te vernemen.
3. De minister draagt er zorg voor dat de commissie over alle stukken die zij in verband met de uitoefening van haar taak nodig heeft en die zich op het ministerie bevinden, tijdig en volledig kan beschikken.
4. Iedere ambtenaar van het ministerie geeft aan een oproep of een verzoek van de commissie gehoor.
5. De beperkingen die zijn gesteld aan de openbaarheid van archiefbescheiden, bedoeld in artikel 1, onderdeel c, onder 1 en 2 van de Archiefwet 1995, die de commissie ter uitvoering van haar taak nodig heeft en die bewaard worden in een rijksarchiefbewaarplaats, blijven voor de commissie buiten toepassing.

Artikel 7

1. De commissie brengt ieder jaar verslag uit aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen over de stand van zaken met betrekking tot de in artikel 2 genoemde taken.
2. Het eerste verslag wordt in januari 2003 uitgebracht.

Artikel 8

De leden van de commissie ontvangen vacatiegelden alsmede een vergoeding voor de reis- en verblijfkosten volgens de bestaande rijksregelingen.

Instellingsbesluit

Artikel 9

De archiefbescheiden van de commissie worden na opheffing van de commissie of, zo de omstandigheden daartoe eerder aanleiding geven, zoveel eerder, overgebracht naar het archief van de Directie Cultureel Erfgoed van het ministerie.

Artikel 10

Met ingang van de datum van inwerkingtreding van dit besluit zijn voor een periode van drie jaar benoemd :

- a. mr J.M. Polak te Ede als voorzitter,
- b. mr B.J. Asscher te Baarn als vice-voorzitter,
- c. prof. mr. J. Leyten te Nijmegen,
- d. dr. E. van Straaten te Beekbergen.
- e. prof. J.Th.M. Bank te Amsterdam
- f. mr. H.M. Verrijn-Stuart te Amsterdam

Artikel 11

Dit besluit treedt in werking met ingang van de tweede dag na de dagtekening van de Staatscourant waarin het wordt geplaatst.

Artikel 12

Dit besluit wordt aangehaald als: Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog.

Dit besluit zal met de toelichting in de Staatscourant worden geplaatst.

De Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen,

Dr. F. van der Ploeg

Algemeen

Een van de commissies die in Nederland sedert 1997 is ingesteld om onderzoek te doen naar het brede terrein van de tegoeden Tweede Wereldoorlog is de Commissie Ekkart. Deze commissie begeleidt het onderzoek naar de herkomst van de zogenaamde NK-collectie: de nog bij de Staat berustende kunstwerken die na de Tweede Wereldoorlog uit Duitsland zijn gerecupereerd. De omvang van de NK-collectie, ruim 4000 objecten, en de aard van het herkomstonderzoek, dat immers zaken betreft die ruim vijftig jaar geleden hebben plaatsgevonden en waarvan in veel gevallen nauwelijks nog archiefstukken te vinden zijn, zijn er de oorzaak van dat de Commissie Ekkart nog tot eind 2002 nodig heeft alvorens haar werkzaamheden te kunnen afronden.

Naast het begeleiden van herkomstonderzoek heeft de Commissie Ekkart tot taak om aanbevelingen te doen aan de Minister van OCenW over het teruggavebeleid van de regering. Op 26 april jl. heeft de commissie haar 'tussentijdse' aanbevelingen aan mij aangeboden. In haar aanbiedingsbrief stelt de commissie te hebben besloten tot tussentijdse advisering omdat zij van mening is dat aanpassing van het beleid, mede in verband met de gevorderde leeftijd van belanghebbenden, niet tot de afronding van het gehele herkomstonderzoek kan wachten. De commissie beoogt met haar aanbevelingen ruimte te creëren om tot een ruimhartiger restitutiebeleid te kunnen komen. De juridische benadering van het beleid zoals dat in de regeringsnotitie van 14 juli 2000 was vastgelegd, acht de Commissie Ekkart niet langer aanvaardbaar.

De reactie van het kabinet op deze aanbevelingen heb ik op 29 juni 2001 aan de voorzitter van de Staten Generaal gestuurd, een aanvullende regeringsreactie bij brief van 16 november 2001. In haar reactie op de aanbevelingen van de Commissie Ekkart kiest de regering niet voor een puur juridische maar voor een meer beleidsmatige benadering van het restitutievraagstuk. Dit mede in het licht van internationale ontwikkelingen die veeleer wijzen in de richting van een moreel-beleidsmatige dan een overwegend juridische benadering van het vraagstuk van de restitutie. Dit standpunt is mede verwoord in de uitkomsten van de conferentie die in 1998 in Washington plaatsvond ter mondiale bespreking van de tegoeden Tweede Wereldoorlog (de zogenaamde 'Washington Principles'). Een van die Washington principles is dat nationale "alternative dispute resolution mechanisms for resolving ownership issues" worden opgezet. Landen als Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hebben hieraan invulling gegeven en kennen commissies ter beoordeling van individuele restitutieverzoeken.

Het instellen in Nederland van een adviescommissie ter beoordeling van individuele restitutieverzoeken past dus zowel bij de strekking van de aanbevelingen van de Commissie Ekkart als bij de hierboven genoemde internationale ontwikkelingen. Belangrijkste reden om een adviescommissie in het leven te roepen is de behoefte om op een zo objectief mogelijke wijze tot besluitvorming door de Minister van OCenW over restitutieverzoeken te komen. Aangezien de Minister van OCenW tevens als bezitter/beheerder van de NK-collectie direct betrokken is, zal een adviescommissie de onafhankelijkheid van de besluitvorming vergroten. Bij brief van 7 juni jl. had ook de Commissie Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen van de Tweede Kamer haar voorkeur voor een onafhankelijke commissie uitgesproken.

Op basis van de ervaring van de Commissie Ekkart is de verwachting nu dat de adviescommissie 30 tot 50 zaken te behandelen krijgt die betrekking hebben op voorwerpen in rijksbezit. Over het aantal particuliere verzoeken dat mogelijk aan de commissie ter advisering wordt voorgelegd bestaat nog geen inzicht. Dat geldt overigens ook voor de te verwachten levensduur van de commissie. Op grond van genoemde cijfers lijkt een periode van 3-5 jaar een reële verwachting.

Artikelsgewijze toelichting

Artikel 2

Hoofdtak van de commissie is het op zijn verzoek adviseren van de minister van OCenW over verzoeken van derden tot teruggave van voorwerpen die zich in de NK-collectie bevinden. Daarnaast kan de minister ook advies vragen ten aanzien van verzoeken tot teruggave die betrekking hebben op voorwerpen in de rijkscollectie die geen onderdeel vormen van de NK-collectie, maar niettemin door omstandigheden die direct verband hielden met het Nazi-regime in het bezit van de Staat zijn gekomen.

In navolging van buitenlandse commissies en op nadrukkelijk verzoek van de Tweede Kamer kan de minister ook onderlinge geschillen tussen particulieren aan de commissie ter advies voorleggen mits deze daar zelf om verzoeken en het geschil ook hier een voorwerp betreft waarvan de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het Nazi-regime onvrijwillig het bezit verloor.

De minister vraagt de commissie advies indien hem een verzoek tot teruggave bereikt dat past binnen de gestelde kaders. Slechts verzoeken die evident niet vallen binnen de taakopdracht van de commissie, bijvoorbeeld omdat ze geen betrekking hebben op de teruggave van cultuurgoederen die ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog zijn verplaatst, zal de minister direct zelf afdoen. Om de commissie niet nodeloos met dergelijke verzoeken te belasten is ervoor gekozen de verzoeken via de minister aan de commissie voor te leggen.

De kaders waarbinnen de commissie adviseert zijn de door de regering vastgestelde beleidslijnen terzake. Dit betreft allereerst het algemene regeringsbeleid inzake de Tegoeden Tweede Wereldoorlog zoals dat is vastgelegd in de brief van de regering van 21 maart 2000. Daarnaast zijn er de regels die meer specifiek betrekking hebben op de teruggave van cultuurgoederen. Dat betreft in algemene zin het beleid zoals de regering dat in haar notitie van 14 juli 2000 aan de Tweede Kamer heeft kenbaar gemaakt. Naar aanleiding van de aanbevelingen van de commissie Ekkart en de regeringsreactie daarop is dat beleid echter aanzienlijk aangepast. De brieven blijven zodoende van kracht en vormen samen met de aanbevelingen van de commissie Ekkart en de regeringsreactie daarop het beleidskader voor de onderhavige commissie. De aanbevelingen die de commissie Ekkart in de toekomst nog zal uitbrengen, kunnen uiteraard tot nadere aanpassing door de regering van de benoemde beleidskaders leiden.

De adviescommissie beoordeelt een teruggaveverzoek in het licht van de genoemde beleidskaders en kan dan van oordeel zijn dat:

- het verzoek niet past binnen het mandaat van de commissie maar valt onder de gewone rechtsregels; de commissie zal dat in haar advies aan de minister neerleggen.
- het verzoek past binnen het mandaat van de commissie en derhalve voor advisering in aanmerking komt.

De overheid wil ook particulieren die *onderling* een geschil hebben dat betrekking heeft op een voorwerp waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband houden met het Nazi-regime onvrijwillig het bezit verloor, een faciliteit bieden. Bij de beoordeling van deze verzoeken van particulieren zal het advies van de commissie worden ingegeven door overwegingen van redelijkheid en billijkheid.

De tussenkomst van de minister - het is immers de minister die de particuliere geschillen aan de commissie voorlegt - is ingegeven door pragmatische redenen. De minister heeft immers voor adequate ondersteuning van de commissie zorg te dragen. Daarvoor is het noodzakelijk dat de minister op de hoogte is van het aantal adviezen dat de commissie geacht wordt uit te brengen.

Toelichting instellingsbesluit

Artikel 3 en 4

Bij de keuze voor de omvang, samenstelling en werkwijze van de commissie is getracht een balans te vinden tussen benodigde expertise en het vereiste dat de commissie op efficiënte en voortvarende wijze tot een advies moet kunnen komen.

Bij de samenstelling van de commissie is uitgegaan van de voor de beoordeling van teruggaveverzoeken benodigde expertise op in ieder geval juridisch, historisch en kunsthistorisch terrein. Dat ervoor gekozen is juridische expertise te vereisen van voorzitter en plaatsvervangend voorzitter is ingegeven door het feit dat ondanks de gekozen moreel-beleidsmatige benadering juridische kennis uiteraard onontbeerlijk is voor de beoordeling van bij teruggave verzoeken relevante wet- en regelgeving. Aangezien voorzitter dan wel plaatsvervangend voorzitter altijd betrokken zijn bij de advisering is juridische kennis in alle gevallen aanwezig.

Het is de bedoeling van meet af aan 7 leden te benoemen. Welke leden van de adviescommissie in een concreet geval meewerken aan een advies wordt aan de voorzitter overgelaten. Daarbij kan mogelijke betrokkenheid van een lid van de commissie bij een teruggaveverzoek een rol spelen. Het zal van de complexiteit van een verzoek afhangen hoeveel leden bij de advisering over een bepaald verzoek betrokken worden. In ieder geval zullen er naast de voorzitter of de plaatsvervangend voorzitter altijd twee leden meewerken aan een advies.

Artikel 5

De minister draagt zorg voor een secretariaat dat op adequate wijze de commissie kan ondersteunen. Van de secretaris wordt gevraagd dat deze de titel meester in de rechten bezit. Daarnaast zal onderzoekscapaciteit aanwezig moeten zijn alsmede voldoende administratieve en organisatorische ondersteuning. De grootte van het secretariaat zal kunnen fluctueren en afhangen van de werklust van de commissie.

Artikel 6

Voor het kunnen voorbereiden van haar adviezen is het van het grootste belang dat de commissie over alle relevante informatie kan beschikken. Zowel informatie die afkomstig is van claimanten als van het ministerie of derden. Om de commissie optimaal in staat te stellen alle benodigde informatie zo snel mogelijk beschikbaar te krijgen, heb ik de beperkingen die gesteld zijn aan de openbaarheid van archiefbescheiden die zich bevinden in de rijksarchiefbewaarplaatsen opgeheven (vijfde lid). Daarvoor heb ik gebruik gemaakt van de mogelijkheid die artikel 15 van de archiefwet 1995 mij geeft. Het gaat daarbij uiteraard uitsluitend om archiefbescheiden die voor de uitvoering van de taak van de commissie van belang zijn. Het feit dat de commissie inzage kan krijgen in documenten waarop openbaarheidbeperkingen rusten, wil overigens niet zeggen dat die informatie ook voor anderen openbaar is. De commissieleden hebben immers zelf een geheimhoudingsplicht op grond van artikel 2:5 van de Algemene wet bestuursrecht, voor wat betreft informatie waarover zij de beschikking krijgen en waarvan het duidelijk is dat het een vertrouwelijk karakter heeft.

Artikel 10

Bij de ondertekening van dit instellingsbesluit hadden de in dit artikel genoemde zes personen zich al bereid verklaard om lid van deze commissie te worden. Om die reden heb ik hun benoeming direct in dit besluit geregeld. De benoeming van nog één ander lid zal zo spoedig mogelijk (separaat) volgen.

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen,

(dr. F. van der Ploeg)

OCW

(Her-)benoeming leden Adviescommissie Restitutieverzoeken cultuurgooderen en Tweede Wereldoorlog

9 december 2004/DCE/04/58302

De Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
Op grond van artikel 3, vijfde en zesde lid, van het instellingsbesluit Adviescommissie Restitutieverzoeken cultuurgooderen en Tweede Wereldoorlog
Gelet op de voordracht van voornoemde Adviescommissie, 13 september 2004;
Gezien de mededeling van de heer dr. J.M. Polak om als voorzitter van voornoemde Adviescommissie terug te treden met ingang van 23 december 2004;

Besluit:

Artikel 1

Te rekenen vanaf 23 december 2004 en voor een periode van drie jaren wordt benoemd tot lid van de Adviescommissie Restitutieverzoeken cultuurgooderen en Tweede Wereldoorlog:

de heer mr. B.J. Asscher, tevens voorzitter;

de heer mr. P.J.N. van Os;
mevrouw prof. dr. I.C. van der Vlies.

Artikel 2

Te rekenen vanaf 23 december 2004 en voor een periode van drie jaren wordt herbenoemd tot lid van de Adviescommissie Restitutieverzoeken cultuurgooderen Tweede Wereldoorlog:

de heer prof. dr. J.Th.M. Bank;
de heer prof. mr. J. Leijten;
de heer dr. E.J. van Straaten;
mevrouw mr. H.M. Verrijn Stuart.

Dit besluit treedt in werking met ingang van de tweede dag na de datum waarop het in de Staatscourant is geplaatst.

*De Staatssecretaris voornoemd,
Medy C. van der Laan.*

CCPDGXGNKP I GP"TGUVKVVWKG"MWPUV Y GTMGP"XCP"MWPUV J C PFGNCTGP

30"Kpngkfkpi

Fg"kp"crtkn"4223"fqqt"fg"dgi gngkfkpi ueq o o kuukg"J gtmqo w/I g/qej v**dfg"eq o o kuukg/Gmmctvö+
wkv igdtcejvg"gp"kp o kffgnu"fqqt"fg"tgi gtkpi "qr"jqqhfnklpgp"qxgt igpq o gp"ccpdgxgnkpi gp"xqqt"fg
tguvkvwkg"xcp"mwpuv y gtmgp"wkv"fg" | q i gpcc o fg"PM/eqnngvkg."dgrgtmvg" | ke j"vqv"mwpuv y gtmgp
vqgdg jqtgp f"ccp"rctvkewngtgp0"Ccp i gmqp fki f" y gtf"fcv"ccpdgxgnkpi gp"qxgt"fg"rtqdn g o cvkgm"xcp
mwpuv y gtmgp"fk g xgtmqe j v" | kl p"fqqt"qpfgt"ngkfkpi "xcp"Xgt y cnvgtu" i grnccvug"lqqfug"mwpuv j c pfgnu
| qwfgp"xqni gp" | qf tc"jgv"xgttkejvg"qpfgt | qgm"xqnfqpgf"dcuku" | qw"i gxgp"xqqt"ggp"chi gy qi gp"gp
ggp f w k f k i g"dgngkfucfxkugtkpi 0
Fg"tguwvncvvp"xcp"jgv"vqv"pw"vqg"wkv igxqgtfg"jgtmq o uvqpfgt | qgm" o cmgp"fwkfgnklm"fcv"jgv"xggn
o qgknlmgt"ku"q o "vg"mq o gp"vqv"jgnfgtg"gp"uc o gpjcp i gpfg"ccpdgxgnkpi gp"dgvtghhgpfg"xgttwk o kpi gp"xcp
jgv"tguvkvwkgdgngkf"vgp"ccp | kgp"xcp"fg"mwpuv j c pfgn"fcv"vgp"ccp | kgp"xcp"rctvkewngtgp0" Fg"dgncpi tklmuv
eq o rnkegtgpfg"hcvtqtp" | kl p"fcctdkl"fg"xqni gpfg"hgkvgp<

- /Ä fcv"fg"mwpuv j c pfgn"xgtmqqr"xcp"j c pfgnuxqqtccf"cnu"fqgnvgnkpi "j gghv." | q fcv"ggp"dgncpi tklm"fggn
xcp"fg"xgttkejvg"vtpucevkgu."qqm"dkl"fg"lqqfug"mwpuv j c pfgncctu."kp"rtkpekr g"i g y ppg"xgtmqqr"y cu
- /Ä fcv"jgv" | ggt"xccm"pkgv"fwkfgnklm"ku"qh"ggp"vtpucevkg"i gue jkgf fg"fqqt"fg"lqqfug"mwpuv j c pfgncct" | gnh
qh"fqqt"ggp"*ö i qgfgö"qh"öunge jvgö+"Xgt y cnvgt."xccm" | gnhu"pkgv"fwkfgnklm"ku"qh"ggp"mwpuv y gtm
dgj qqtfg"vqv"fg"j c pfgnuxqqtccf"wk v"fg"vkl f"xqqtfcv"ggp"Xgt y cnvgt"y cu"ccp i guvgn"qh"fqqt" | qö p
Xgt y cnvgt" | gnh"y cu"i gmqej v
- /Ä fcv"pccuv"fg"tgi wnkgtg"mwpuv j c pfgnctgp."fk g"xqqt"jgv" o gtgpf ggn"tggfu"ncpi "xqqt"jgv"dg ikp"xcp"fg
qqtnqi "i gxguvki f"y ctpg."kp"fg"lctgp"xcpch"3 ; 62"ggp"i tqgkpf"ccpvcn"ö i gng i gpjgkf u j c pfgnctgpö
y gtm | cc o "y cu." | q y gn"lqqfug"cnu"pkgv/lqqfug"rtguqpgp."fk g" | ke j"pkgv"j c ffgp"i gxguvki f"cnu
mwpuv j c pfgncct." o cct" | ke j"qr" o ggt"qh" o kpfgt"kpvgpukgxg"y kl | g"dg | ki"j kgnfgp" o gv"fg"kp/"gp"xgtmqqr
xcp"mwpuv y gtmgp

Fg | g"gp"cpfgtg"eq o rnkcevku" o cmgp"fwkfgnklm"fcv"jgv"qplwkuv" | qw" | kl p"ccp"vg"dgxngp"q o "fg"xgtmqrgp
fqqt"fg"mwpuv j c pfgn"vg"dgqqtfgngp"qr"i g j ggn"fg | gnhfg"y kl | g"cnu"fk g"fqqt"rctvkewngtg"gi gpccctu0" Y kn
o gp"fg"nklp"fk g"kp"fg"ggtfgtg"ccpdgxgnkpi gp"i gvtqmmgp"ku"vgp"ccp | kgp"xcp"rctvkewngt"mwpuv dg | kv"qr"ggp
tge j vxctfki g" o cpkgt"fqqtvtgmmgp"pcct"fg"mwpuv j c pfgn." o qgv"fg"kpwxwnkpi "xcp"fg"ccpdgxgnkpi gp"gpki g
ccprcuuki "mtkl i gp0"Ogv"pc o g"fg"ccpdgxgnkpi "xgtmqrgp"fqqt"rctvkewngtgp"xcpch"jgv"dg ikp"xcp"fg
qqtnqi "vg"dgue j qw y gp"cnu"i gf y qpi gp"xgtmqrgp"vgp | kl"pc f twmmgnklm"cpfgtu"dnklmv."mcp"xqqt"fg
mwpuv j c pfgn"pkgv"qp i gy kl | ki f"y qtfgp"qxgt igpq o gp0

40"Cnig o gpg"wkvi cpiurwpvgp

Dgj qwf gpu"jkgtpc"kp"ch | qpfgtklmg"ccpdgxgnkpi gp"i ghqt o wnggtfg" o qfkkecvkgu"fkpggp"xqqt"fg"tguvkvwkg
xcp"mwpuv y gtmgp"fk g"xcpwkv"fg"mwpuv j c pfgn"kp" Fwkvug"j c pfgp" | kl p"igtccmv"fg | gnhfg"wkvi cpiurwpvgp"vg
y qtfgp"i g j c pvggtf"cnu"fqqt"fg"eq o o kuukg" | kl p"i gcfxkuggtf"gp"fqqt"fg"tgi gtkpi "qr"jqqhfnklpgp" | kl p
qxgt igpq o gp"vgp"ccp | kgp"xcp"jgv"rctvkewngtgp"mwpuv dg | kv0" Fkv"dgvgmgpv"fcv<
/Ä | cmgp"y cctkp"fqqt"fg" Tccf"xqqt"jgv" Tgejvu jgtuvgn"qh"ggp"cpfgtg"dgxqi fg"tge jvgt"ggp"xqppku"ku
i gy y | gp"qh"y cctkp"ggp"htq o gng"ue j kmmkp i "vwuugp"fg"tge j v j gddgpfgp"gp"fg"dqxgp"fg"UPM
i grnccvug"qt i cpgp"ku"i gvtqhhgp."kp"rtkpekr g"cnu"chi g j c pfgnfg" | cmgp"y qtfgp"dgue j qw y f
*Ccpdgxgnkpi gp"Eq o o kuukg"Gmmctv"crtkn"4223."pt0"3+
/Ä vgtw idgvncpi "xcp"xgtmqqrqr dtgp i uvgp"cmggp"kp"jgv"i gfkpi "i gdtcejv" o qgv"y qtfgp"kpfkp"gp"xqqt
| qxgt"fg"vqgp o cnk i g"xgtmqrgt"qh" | kl p"gtxgp"fccf y gtmgnklm"fk g"qr dtgp i uvgp"vgt"xtklg"dgue j kmmkp i
jgddgp"i gmtg i gp"*kfg o"pt0"6+
/Ä dkl"v y klhgnu"qh" o gp"fg"qr dtgp i uvgp"fccf y gtmgnklm"j gghv"i gpqvgp."ccp"fg"tge j v j gddgpfgp"jgv
xqqtfggn"xcp"fg"v y klhgn" o qgv"y qtfgp"i gi wpf"*kfg o"pt0"7+

Aanbevelingen inzake de kunsthandel

- indien bij een teruggave gehele of gedeeltelijke terugbetaling van verkoopopbrengsten noodzakelijk is, het bedrag dient te worden geïndexeerd volgens het algemene prijsindexcijfer (idem nr. 6)
- bij teruggaven afgezien dient te worden van de doorberekening van de beheerskosten, die indertijd door de SNK werden vastgesteld (idem nr. 7)
- tot teruggave kan worden overgegaan indien het eigendomsrecht in hoge mate aannemelijk is gemaakt en er geen aanwijzingen zijn die dat tegenspreken (idem nr. 8)

Bij de aanbevelingen over het particuliere kunstbezit is ook naar voren gebracht dat de uitgangspunten die gelden voor in Nederland gevestigde joodse eigenaren gelden vanaf de bezetting van Nederland in mei 1940, evenzeer van toepassing dienen te zijn op joodse eigenaren in Duitsland vanaf 1933 en in Oostenrijk vanaf 1938 (Aanbeveling nr. 3). Dit door de regering overgenomen standpunt moet dienovereenkomstig worden toegepast op de aanbevelingen betreffende de kunsthandel.

Aanbeveling 1

De commissie adviseert om bij het teruggavebeleid ten aanzien van de kunsthandel dezelfde uitgangspunten te hanteren die in de aanbevelingen nr. 1, 4, 5, 6, 7 en 8 van april 2001 ten aanzien van het particuliere kunstbezit zijn neergelegd.

Aanbeveling 2

De commissie adviseert om daar waar in de aanbevelingen gesproken wordt over bezitsverlies c.q. transacties door joodse handelaren in Nederland in de periode vanaf de bezetting van Nederland in 1940, dezelfde aanbevelingen te laten gelden voor bezitsverlies c.q. transacties door joodse handelaren in Duitsland vanaf 1933 en in Oostenrijk vanaf 1938.

3. Particulier bezit van kunsthandelaren

Wanneer duidelijk is dat kunstwerken niet behoorden tot de handelsvoorraad van een joodse kunsthandelaar maar al voor de oorlog deel uitmaakten van zijn particuliere verzameling c.q. aankleding van zijn eigen huis, vallen verzoeken om restitutie binnen het bestaande beleid voor teruggave van particulier kunstbezit. Aangezien de bewijzen, wat handelsvoorraad was en wat particuliere collectie, niet altijd even gemakkelijk te leveren zullen zijn, dient daarbij in overeenstemming met de eerste set aanbevelingen een zekere soepelheid te worden gehanteerd en moeten duidelijke indicaties dat het particulier eigendom was in plaats van hard bewijs, voldoende worden geacht. Het zal daarbij bijna altijd om individuele objecten gaan of hooguit een klein groepje.

Aanbeveling 3

Wanneer er voldoende aanwijzingen zijn dat een kunstwerk niet behoorde tot de handelsvoorraad van een kunsthandelaar, maar tot zijn privé-collectie, worden verzoeken om restitutie behandeld conform de normen voor particulier kunstbezit.

4. Diefstal en confiscatie

Daar waar sprake is van diefstal of confiscatie hebben zowel de joodse als de niet-joodse handelaar of zijn erven recht op teruggave. Ook hier geldt echter dat bij de behandeling van zaken rekening moet worden gehouden met het feit dat in zeer veel gevallen, vooral ten aanzien van joodse handelaren, harde bewijsstukken voor de juistheid van deze kwalificatie ontbreken. Daarom dient ook hier soepelheid te worden betracht. Indien al bij de aangifte na de oorlog diefstal of confiscatie als kwalificatie is aangegeven en niets gebleken is dat dit tegensprekt, dient de betreffende kwalificatie te worden geaccepteerd. Indien er geen sprake is van een aangifte of uitsluitend van een interne aangifte, dienen aanwijzingen, die het waarschijnlijk maken dat inderdaad sprake is van diefstal of confiscatie, ruimhartig te worden gehanteerd.

Aanbeveling 4

De commissie adviseert om indien al bij de aangifte na de oorlog van een overgang van kunstwerken uit bezit van een handelaar diefstal of confiscatie als kwalificatie is aangegeven en niets gebleken is dat dit tegensprekt, de betreffende kwalificatie wordt geaccepteerd. Indien er geen sprake is van een aangifte of uitsluitend van een interne aangifte, dienen aanwijzingen, die het in hoge mate waarschijnlijk maken dat sprake is van diefstal of confiscatie, als grond voor teruggave te worden beschouwd, waarbij ten aanzien van joodse handelaren de bedreigende algemene omstandigheden dienen te worden verdisconteerd.

5. Aangifte vrijwillige verkoop

Bij de verkopen van kunstwerken door handelaren gedurende de oorlogsjaren is het doorgaans moeilijk te bepalen wanneer nog sprake is van vrijwillige en wanneer van onvrijwillige verkoop. Het feit dat inmiddels tientallen jaren zijn verstreken en de informatie nu vaak alleen uit de tweede, derde of vierde hand te verkrijgen is, maakt het noodzakelijk om in ieder geval optimaal gebruik te maken van hetgeen in de periode kort na de oorlog door de betrokkenen zelf of hun directe nabestaanden is vastgelegd. Belangrijkste informatiebron vormen daarbij de bij de Stichting Nederlands Kunstbezit ingediende aangifteformulieren, waarop verkopen aan Duitsers werden vastgelegd.

Een goed uitgangspunt is om in alle gevallen waarin de kunsthandelaar zelf, zijn erven of zijn door hem of zijn erven benoemde directe vertegenwoordiger na de oorlog bij een aangifte “vrijwillige verkoop” heeft ingevuld, deze kwalificatie als bindend te beschouwen, tenzij zeer duidelijke aanwijzingen worden overlegd die het waarschijnlijk maken dat bij de invulling een fout is gemaakt of dat de invulling onder onevenredig bezwarende omstandigheden heeft plaats gevonden.

Indien “vrijwillige verkoop” uitsluitend is ingevuld op een intern aangifteformulier, zonder dat er een onderliggend stuk is dat duidelijk maakt dat de kwalificatie vrijwillige verkoop is gebaseerd op een verklaring van de belanghebbende, is deze mededeling zonder waarde.

Aanbeveling 5

De commissie adviseert om in alle gevallen waarin de kunsthandelaar zelf, zijn erven of zijn door hem of zijn erven benoemde directe vertegenwoordiger na de oorlog bij een aangifte “vrijwillige verkoop” heeft ingevuld, deze kwalificatie als bindend te beschouwen, tenzij zeer duidelijke aanwijzingen worden overlegd die het waarschijnlijk maken dat bij de invulling een fout is gemaakt of dat de invulling onder onevenredig bezwarende omstandigheden heeft plaats gevonden.

6. Onvrijwillige verkoop

Aan de door de rechthebbenden of hun vertegenwoordigers op na de oorlog ingediende aangifteformulieren ingevulde kwalificatie “onvrijwillige verkoop” dient grote waarde te worden toegekend, tenzij andere aanwijzingen de juistheid van deze kwalificatie duidelijk tegenspreken. Indien er geen aangifteformulieren beschikbaar zijn of uitsluitend interne aangifteformulieren, dienen aanwijzingen, die het waarschijnlijk maken dat inderdaad sprake is van onvrijwillige verkoop, ruimhartig te worden gehanteerd. In beide gevallen geldt uiteraard het in paragraaf 2 aangehaalde uitgangspunt, dat is neergelegd in aanbeveling 1 van de Commissie Ekkart van april 2001.

Onder onvrijwillige verkoop vallen in ieder geval de volgende situaties met betrekking tot joodse kunsthandelaren:

- rechtstreekse verkoop onder bedreiging met represailles aan vertegenwoordigers van de bezettende macht of aan na de oorlog wegens collaboratie of andere relevante kwalijke praktijken veroordeelde Nederlanders

Aanbevelingen inzake de kunsthandel

- verkoop waarbij het leveren van paspoorten, het geven van vrijgeleides, etc., onderdeel uitmaakte van de transactie
- verkoop tegen de wil van de kunsthandelaar door Verwalters of door andere niet door de eigenaar aangestelde beheerders, tenzij kan worden aangetoond dat de oorspronkelijke eigenaar het volledige profijt van de verkoop heeft genoten en hij of zijn erven of de door hem of zijn erven aangewezen vertegenwoordiger na de oorlog uitdrukkelijk afstand heeft gedaan van zijn rechten

Aanbeveling 6

In alle gevallen waarin na de oorlog op een aangifteformulier door de betrokkene, zijn erven of zijn door hem of zijn erven benoemde directe vertegenwoordiger de kwalificatie “onvrijwillige verkoop” is ingevuld en waarin geen aanwijzingen bestaan die deze kwalificatie tegenspreken, dient een dergelijke kwalificatie te worden geaccepteerd. In alle gevallen waarin een dergelijk aangifteformulier ontbreekt, dienen aanwijzingen, die het in hoge mate waarschijnlijk maken dat sprake is van verkoop onder dwang, op dezelfde wijze als uitgangspunt voor het teruggavebeleid te worden gehanteerd.

Tot de aanwijzingen voor onvrijwillige verkoop behoren in ieder geval dreiging met represailles, en toezeggingen tot levering van paspoorten of vrijgeleides als onderdeel van de transactie. Onder onvrijwillige verkopen worden ook verstaan verkopen door Verwalters of andere niet door de eigenaar aangestelde beheerders uit de onder hun beheer gestelde voorraden, voor zover de oorspronkelijke eigenaars of hun erven niet het volledig profijt van de transactie hebben genoten en na de oorlog uitdrukkelijk afstand hebben gedaan van rechten.

DE AANBEVELINGEN

1

De commissie adviseert om bij het teruggavebeleid ten aanzien van de kunsthandel dezelfde uitgangspunten te hanteren die in de aanbevelingen nr. 1, 4, 5, 6, 7 en 8 van april 2001 ten aanzien van het particuliere kunstbezit zijn neergelegd.

2

De commissie adviseert om daar waar in de aanbevelingen gesproken wordt over bezitsverlies c.q. transacties door joodse handelaren in Nederland in de periode vanaf de bezetting van Nederland in 1940, dezelfde aanbevelingen te laten gelden voor bezitsverlies c.q. transacties door joodse handelaren in Duitsland vanaf 1933 en in Oostenrijk vanaf 1938.

3

Wanneer er voldoende aanwijzingen zijn dat een kunstwerk niet behoorde tot de handelsvoorraad van een kunsthandelaar, maar tot zijn privé-collectie, worden verzoeken om restitutie behandeld conform de normen voor particulier kunstbezit.

4

De commissie adviseert om indien al bij de aangifte na de oorlog van een overgang van kunstwerken uit bezit van een handelaar diefstal of confiscatie als kwalificatie is aangegeven en niets gebleken is dat dit tegensprekt, de betreffende kwalificatie wordt geaccepteerd. Indien er geen sprake is van een aangifte of uitsluitend van een interne aangifte, dienen aanwijzingen, die het in hoge mate waarschijnlijk maken dat sprake is van diefstal of confiscatie, als grond voor teruggave te worden beschouwd, waarbij ten aanzien van joodse handelaren de bedreigende algemene omstandigheden dienen te worden verdisconteerd.

5

De commissie adviseert om in alle gevallen waarin de kunsthandelaar zelf, zijn erven of zijn door hem of zijn erven benoemde directe vertegenwoordiger na de oorlog bij een aangifte "vrijwillige verkoop" heeft ingevuld, deze kwalificatie als bindend te beschouwen, tenzij zeer duidelijke aanwijzingen worden overlegd die het waarschijnlijk maken dat bij de invulling een fout is gemaakt of dat de invulling onder onevenredig bezwarende omstandigheden heeft plaats gevonden.

6

In alle gevallen waarin na de oorlog op een aangifteformulier door de betrokkene, zijn erven of zijn door hem of zijn erven benoemde directe vertegenwoordiger de kwalificatie "onvrijwillige verkoop" is ingevuld en waarin geen aanwijzingen bestaan die deze kwalificatie tegenspreken, dient een dergelijke kwalificatie te worden geaccepteerd. In alle gevallen waarin een dergelijk aangifteformulier ontbreekt, dienen aanwijzingen, die het in hoge mate waarschijnlijk maken dat sprake is van verkoop onder dwang, op dezelfde wijze als uitgangspunt voor het teruggavebeleid te worden gehanteerd.

Tot de aanwijzingen voor onvrijwillige verkoop behoren in ieder geval dreiging met represailles, en toezeggingen tot levering van paspoorten of vrijeleides als onderdeel van de transactie. Onder onvrijwillige verkopen worden ook verstaan verkopen door Verwalters of andere niet door de eigenaar aangestelde beheerders uit de onder hun beheer gestelde voorraden, voor zover de oorspronkelijke eigenaars of hun erven niet het volledig profijt van de transactie hebben genoten en na de oorlog uitdrukkelijk afstand hebben gedaan van rechten.

BEGELEIDINGSCOMMISSIE HERKOMST GEZOCHT
SLOTAANBEVELINGEN

December 2004

Inleiding

Ter uitvoering van de opdracht de regering te adviseren over het te voeren beleid met betrekking tot restitutie van na de oorlog naar Nederland gerecupereerde kunstwerken die behoren tot de onder beheer van de staat staande zogenaamde NK-collectie, heeft de Commissie Ekkart in 2001 en 2003 aanbevelingen gedaan. De eerste serie van aanbevelingen was bedoeld om de teruggave van kunstwerken aan (de erfgenamen van) particuliere eigenaren soepeler te laten verlopen. In de tweede serie werden de hoofdlijnen van de inmiddels door de regering overgenomen aanbevelingen betreffende particulier kunstbezit doorgetrokken naar de kunsthandel.

Met de beide reeksen door de regering overgenomen aanbevelingen, is een kader gecreëerd voor een verruimd restitutiebeleid, dat inmiddels ook al zichtbare resultaten heeft afgeworpen. De in 2001 ingestelde Restitutiecommissie heeft de ingediende claims stuk voor stuk binnen de kaders van de aanbevelingen en het op grond daarvan vastgestelde regeringsbeleid beoordeeld en de daarbij van geval tot geval verschillende omstandigheden en beschikbare aanwijzingen verdisconteerd. De wijze waarop de Commissie Polak invulling heeft gegeven aan haar adviestaak, maakt duidelijk dat deze commissie in staat is de geest en intentie van de uitgebrachte aanbevelingen en het daarop gebaseerde beleid op adequate wijze te vertalen in adviezen naar aanleiding van individuele restitutieverzoeken.

Er resteren enkele punten van meer algemene aard, die behoren tot de vragen waarover de commissie volgens eerder gedane beloften aan het einde van het onderzoek nog advies zou uitbrengen. Die punten betreffen:

- de duur van de periode waarin het huidige verruimde restitutiebeleid van kracht zal blijven
- de positie van kunstwerken die in de naoorlogse jaren (mogelijk) ten onrechte naar Nederland blijken te zijn gerecupereerd
- de positie van tot de NK-collectie behorende kunstwerken, die door roof, confiscatie of gedwongen verkoop in Duitse handen zijn geraakt, maar waarvoor geen potentiële claimanten zijn terug te vinden
- bestemming van eventuele bedragen die bij teruggave van kunstwerken door de ontvangers moeten worden betaald
- de noodzakelijke stappen voor de afronding van het gehele proces

Duur van de periode van het huidige verruimde restitutiebeleid

De aanbevelingen van de commissie tot verruiming van het restitutiebeleid zijn bedoeld als een tijdelijke maatregel, die ten nauwste samenhangt met het feit dat in het kader van het sinds 1998 verrichte onderzoek en de publiciteit die daaraan gegeven wordt veel nieuwe inzichten en gegevens tevoorschijn zijn gekomen. Het verruimde regeringsbeleid biedt rechthebbenden een mogelijkheid om alsnog claims in te dienen. Uitgangspunten daarbij zijn de in het kader van het onderzoek nieuw verworven inzichten over een rechtvaardige handelwijze ten opzichte van oorlogsslachtoffers en de aan het licht gekomen feitelijke informatie over de wijze waarop kunstwerken gedurende de Tweede Wereldoorlog in Duitse handen zijn geraakt. Door middel van publicatie van de onderzoeksresultaten in papieren en digitale vorm en door het genereren van publiciteit over die resultaten en over de doelstellingen van het beleid, is een kader gecreëerd waarin de potentiële rechthebbenden een optimale mogelijkheid wordt verschaft hun rechten te doen gelden. Voor de uitvoering van het verruimde beleid is bovendien een tijdelijke adviescommissie in het leven geroepen, teneinde de onafhankelijkheid van de beoordeling van claims te garanderen.

De commissie is van mening dat er na afronding van haar werkzaamheden, dat wil zeggen de afronding van het sinds 1998 verrichte onderzoek, dat aan het eind van het jaar 2004 zal plaatsvinden, en de verwerking van de slotaanbevelingen in een door regering en parlement aanvaard standpunt over het geheel van de gedane aanbevelingen, een periode van twee jaar nodig is om alle belanghebbenden alsnog in de gelegenheid te stellen om op basis van het verruimde regeringsbeleid claims in te dienen. De duur van die periode wordt ingegeven door de ervaring dat de informatie over regeringsbeleid en over tevoorschijn gekomen feitelijke gegevens soms geruime tijd nodig heeft om belanghebbenden te bereiken en dat bovendien persoonlijke omstandigheden van deze belanghebbenden soms leiden tot een zekere vertraging in de reacties. Hoewel de commissie zich in de afgelopen jaren voortdurend heeft ingespannen en ook in de laatste maanden van het jaar 2004 zich nog zal inspannen om een maximale spreiding van informatie te bereiken, is een kortere periode dan twee jaar niet verantwoord. Anderzijds lijkt het weinig zinvol om de periode waarin op basis van het verruimde regeringsbeleid claims kunnen worden ingediend, langer op te rekken, dit mede gelet op het feit dat met het verstrijken van de tijd de mogelijkheid tot het verdisconteren van de informatie uit de eerste en tweede hand betreffende de omstandigheden van bezitsverlies gedurende oorlogsjaren snel slinkt.

Slotaanbevelingen

In verband daarmee stelt de commissie voor de mogelijkheid om claims in te dienen open te laten tot twee jaar nadat het op basis van deze slotaanbevelingen geformuleerde regeringsbeleid in de Staatscourant is gepubliceerd. Uiteraard dienen daarna alle voor de vastgestelde einddatum ingediende claims vervolgens nog te worden behandeld.

De commissie is van mening dat het bijzonder wenselijk is om, in navolging van de in 2003 in Leeuwarden gehouden tentoonstelling, in de loop van het jaar 2005 een tweede expositie met betrekking tot de NK-collectie te organiseren. Hiermee dient andermaal de publieke aandacht te worden gevestigd op het verrichte onderzoek, de vele vraagpunten die door gebrek aan bronnen zijn overgebleven en de mogelijkheid om claims in te dienen.

Een jaar voor sluiting van de termijn dient de regering ruime publiciteit te geven aan het vervallen van de claimmogelijkheid. Daartoe kan gebruik worden gemaakt van advertenties in Nederlandse bladen, van de kanalen van ambassades en van de hulp van joodse organisaties en media in binnen- en buitenland.

Aanbeveling 1

De commissie adviseert de regering de mogelijkheid tot claimen van kunstwerken uit de NK-collectie open te laten tot twee jaar nadat het op basis van deze slotaanbevelingen geformuleerde regeringsbeleid in de Staatscourant is gepubliceerd.

Aanbeveling 2

Een jaar voor de sluiting van de mogelijkheid tot claimen dient de regering ruime publiciteit te geven aan de naderende beëindiging van deze mogelijkheid.

Kunstwerken die na de oorlog (mogelijk) ten onrechte naar Nederland zijn gerecupereerd

Gedurende het onderzoek bleek het dat bij diverse kunstwerken onduidelijk blijft of zij indertijd terecht naar Nederland zijn gerecupereerd. In sommige gevallen gaat het daarbij om kunstwerken die in de loop van de oorlogsjaren omzwervingen hebben gemaakt en aanvankelijk in een ander land in handen van de Duitse bezetter zijn gekomen, daarna uit Duits bezit weer in Nederlandse handen kwamen en vervolgens opnieuw naar Duitsland zijn verkocht. Wanneer claims op dergelijke stukken door (erfgenamen van) buitenlandse particulieren worden ingediend, worden die op dezelfde wijze behandeld als die van (erfgenamen van) vroegere Nederlandse eigenaars. Indien bij dergelijke kunstwerken

onderling tegenstrijdige aanspraken worden gemaakt, dient naar de mening van de commissie het eerste bezitsverlies in het algemeen te moeten prevaleren. Aan de Restitutiecommissie dient echter de ruimte te worden gegeven om, afhankelijk van de specifieke omstandigheden, de onderlinge zwaarte van dergelijke tegenstrijdige claims af te wegen.

Daarnaast zijn er kunstwerken waarvan bij het huidige onderzoek moest worden geconstateerd dat onduidelijk is waarom ze naar Nederland zijn gerecupereerd, maar waarbij geen duidelijke aanwijzingen tevoorschijn zijn gekomen omtrent vroegere individuele eigenaars. Dergelijke onduidelijkheden worden mede veroorzaakt door het feit dat inmiddels meer dan een halve eeuw voorbijgegaan is en de motieven voor de toewijzing van afzonderlijke stukken aan Nederland lang niet altijd zijn vastgelegd, terwijl er ook geen rechtstreeks betrokkenen meer informatie kunnen geven. In zulke gevallen is er zonder dat er nieuwe gegevens tevoorschijn komen, geen basis voor enige verdere actie.

Indien andere staten claims op werken uit de NK-collectie indienen, zullen die claims door de regering in bilateraal overleg met de regering van het betreffende land moeten worden afgehandeld.

Aanbeveling 3

Claims van buitenlandse particulieren op eventueel ten onrechte naar Nederland gerecupereerde kunstwerken dienen op dezelfde wijze te worden behandeld als de claims van (erfgenamen van) eigenaars die in Nederland kunstwerken zijn kwijtgeraakt.

Aanbeveling 4

De commissie adviseert eventuele claims van andere staten op werken uit de NK-collectie, die wellicht ten onrechte naar Nederland zijn gerecupereerd, niet voor te leggen aan de Restitutiecommissie, maar in bilateraal overleg met de regering van het betreffende land af te handelen.

Niet restitueerbare geroofde kunstwerken

a. De huidige NK-collectie

Ondanks de grote onderzoeksinspanningen van de afgelopen jaren en de in vergelijking met de oorspronkelijke verwachtingen verrassende resultaten bij het reconstrueren van de herkomst van de kunstwerken uit de NK-collectie, moet worden geconstateerd dat van vele kunstwerken niet kan worden vastgesteld wie de oorspronkelijke eigenaren zijn geweest.

Slotaanbevelingen

Veelal begint de herkomstgeschiedenis van werken uit de NK-collectie pas bij een handelaar die het tussen 1940 en 1945 vrijwillig aan Duitsers heeft verkocht en kunnen we niet nagaan van wie de betreffende handelaren deze werken hadden verworven. Op grond van vergelijking met de wel volledig te documenteren herkomsten lijkt het waarschijnlijk dat er in vele gevallen sprake is van volstrekt reguliere handel, waarbij geen sprake is geweest van gedwongen afstand van bezit. Voor een hoeveelheid kunstwerken echter leidt het spoor terug naar roofinstanties, zoals de LiRo-bank, maar ontbreken alle aanwijzingen uit wiens eigendom het daar is ingebracht. Dit betekent dat zich in de onder beheer van de Nederlandse staat gestelde collectie van gerecupereerde werken stukken bevinden, die met zekerheid of grote waarschijnlijkheid behoren tot de categorie door roof, confiscatie of gedwongen verkoop aan de oorspronkelijke joodse eigenaren afhandig gemaakte kunstwerken, waarvoor geen rechthebbenden kunnen worden aangewezen. Het gaat daarbij om enkele tientallen stukken, voor het merendeel objecten van kunstnijverheid en daarnaast een aantal vooral 19^{de}-eeuwse schilderijen. Het herkomstonderzoek heeft geen enkel voorwerp opgeleverd waarbij aanwijzingen bestaan voor herkomst uit bezit van een andere vervolgde bevolkingsgroep dan de joodse gemeenschap.

Gezien de uitgangspunten van het regeringsbeleid acht de commissie het onjuist om de herkomstinformatie over deze voorwerpen stilzwijgend te negeren en zonder meer in de rijksverzameling te laten berusten. Verkoop en uitkering van de opbrengst aan een joods doel acht de commissie een ongewenste oplossing, aangezien daarmee de objecten onbereikbaar zouden worden voor eventuele later blijkende individuele rechthebbenden. In plaats daarvan adviseert de commissie tot een tweetal maatregelen. Allereerst dienen alle tot deze categorie behorende kunstwerken die worden geëxposeerd in musea te worden voorzien van een op het bordje aan te brengen bijschrift, waarin de herkomstgeschiedenis wordt vermeld. Ten tweede adviseert de commissie deze kunstwerken te laten taxeren en de op basis van die taxatie vastgestelde tegenwaarde beschikbaar te stellen voor een joods cultureel doel. Hierdoor wordt de schijn dat de Nederlandse overheid het openbaar kunstbezit zonder enige tegenprestatie heeft verrijkt met kunstwerken uit het bezit van oorlogsslachtoffers weggenomen.

Aanbeveling 5

De commissie adviseert om de kunstwerken uit de NK-collectie, waarvan met zekerheid of grote waarschijnlijkheid kan worden vastgesteld dat ze behoren tot de categorie door roof, confiscatie of gedwongen verkoop aan de oorspronkelijke joodse eigenaren afhandig gemaakte stukken en waarvoor geen rechthebbenden kunnen worden

aangewezen, bij expositie te voorzien van een op het bordje aan te brengen bijschrift, waarin de herkomstgeschiedenis wordt vermeld. Tevens adviseert de commissie deze voorwerpen te laten taxeren en de op basis van die taxatie vastgestelde tegenwaarde beschikbaar te stellen voor een joods cultureel doel.

b. De in het begin van de jaren vijftig geveilde kunstwerken

Een zelfde schijn van verrijking bestaat er ten aanzien van de in de schatkist gevloede opbrengsten van de in het begin van de jaren vijftig van de 20^{ste} eeuw gehouden veilingen van gerecupereerde kunstwerken, waaronder zich zeker ook materiaal bevond van joodse eigenaren, dat gedurende de oorlogsjaren door roof, confiscatie en gedwongen verkoop van eigenaar was verwisseld. Een nauwkeurige vaststelling welke kunstwerken dit betrof, kan nauwelijks meer worden gedaan, zodat de beste oplossing is ervan uit te gaan dat de samenstelling van het geveilde bestand vergelijkbaar was met dat van het bestand dat behouden bleef en thans behoort tot de NK-collectie; de het algemene beeld verstorende omvangrijke collecties Mannheimer en Lanz dienen bij dit alles te worden geëlimineerd.

In verband daarmee stelt de commissie voor een percentage van de totale veilingopbrengsten, minus die van de verkochte bestanddelen van collecties Mannheimer en Lanz, toe te voegen aan het hierboven bedoelde bedrag ten behoeve van een joods cultureel doel. Dit percentage kan worden berekend door het aantal kunstwerken met “besmette herkomst” af te zetten tegen het aantal kunstwerken in de NK-collectie zoals neergelegd in de rapportages van Herkomst Gezocht, minus de aantallen kunstwerken uit de collecties Mannheimer en Lanz. Als basis voor het begrip “besmette herkomst” kan een optelsom dienen van enerzijds het aantal van de hiervoor onder a genoemde categorie roofkunst uit onbekend joods bezit en anderzijds het aantal sinds mei 1952, de datum van overdracht van het resterend SNK-materiaal aan het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen, gerealiseerde teruggaven aan rechthebbenden. Om te voorkomen dat de nog onbekende uitslag van lopende claims de berekeningen verstoort, dienen de aantallen kunstwerken, waarvoor op de datum van afsluiting van het onderzoek (1 december 2004) nog niet afgehandelde claims zijn ingediend, buiten de tellingen te worden gehouden en noch bij de berekening van de omvang van de NK-collectie noch bij de inventarisatie van de werken met besmette herkomst te worden betrokken. Het percentage aan besmette NK-kunstwerken (minus lopende claims) ten opzichte van het gehele NK-bestand (minus Lanz en Mannheimer en lopende claims) dient te worden toegepast op het totaal van de veilingopbrengsten (eveneens minus Lanz en Mannheimer) en

vervolgens te worden geïndexeerd volgens de normen van de gemiddelde prijsontwikkeling van kunstwerken tussen 1952 en 2004.

Een zorgvuldig onderbouwd rekenschema zal in december 2004 door de commissie worden ingediend.

Aanbeveling 6

De commissie adviseert om een geïndexeerd percentage van de opbrengsten van de in de jaren tot en met 1952 verkochte gerecupereerde kunstwerken beschikbaar te stellen voor een joods cultureel doel.

c. Bestemming van de gelden

De commissie is van mening dat de conform de voorafgaande aanbevelingen beschikbaar te stellen gelden dienen te worden bestemd voor algemene joodse culturele doelen en wel voor de ene helft ter ondersteuning van het behoud van het joodse culturele erfgoed en voor de andere helft ter stimulering van hedendaagse joodse cultuuruitingen. De ondersteuning van het behoud van het joodse culturele erfgoed kan het beste worden gerealiseerd door ondersteuning van de Stichting Cultureel Erfgoed Portugees-Israëlietische Gemeente, die zich het behoud, beheer en voor het publiek toegankelijk maken van de synagoge aan het mr. Visserplein in Amsterdam ten doel stelt. De unieke historische betekenis van deze synagoge maakt deze tot een symbool van de geschiedenis van joods Nederland en daarmee tot een passende bestemming voor een vergoeding van niet meer te realiseren restitutie van verloren particulier joods kunstbezit.

De commissie adviseert de andere helft van de uit te keren gelden te doen toekomen aan het Joods Historisch Museum, dat het daarmee te vormen fonds dient aan te wenden voor de stimulering van een breed scala van hedendaagse joodse cultuuruitingen.

Door de verdeling van de middelen over beide doelen worden aspecten van cultuurbehoud en actuele culturele ontwikkeling gelijkelijk bevoordeeld. Aangezien de werkzaamheden van de Stichting Cultureel Erfgoed Portugees-Israëlietische Gemeente zullen plaats vinden in nauwe samenwerking met het Joods Historisch Museum, is er bovendien een directe samenhang tussen beide doelen, die kan leiden tot wederzijdse versterking.

Aanbeveling 7

De commissie adviseert om de in de aanbevelingen 5 en 6 bedoelde bedragen voor de ene helft te bestemmen voor de Stichting Cultureel Erfgoed Portugees-Israëlietische

Gemeente en voor de andere helft uit te keren aan het Joods Historisch Museum, dat het daarmee te vormen fonds dient aan te wenden voor de stimulering van een breed scala van hedendaagse joodse cultuuruitingen.

De bestemming van eventuele terugbetalingen bij restitutie van kunstwerken

In haar advies RC 1.4 d.d. 7 april heeft de Commissie Polak geadviseerd om de Commissie Ekkart advies te vragen over de bestemming van eventuele terugbetalingen van ontvangen gelden bij restitutie van kunstwerken. Het betreft hier bedragen die kunnen worden teruggevraagd, indien de vroegere eigenaren bij gedwongen verkoop gedurende de oorlogsjaren de koopsom of een deel daarvan ter vrije beschikking hebben gekregen. In aansluiting bij het voorafgaande adviseert de commissie dat indien dergelijke gelden worden ontvangen, deze met een zelfde verdeelsleutel worden gevoegd bij de uitkering die bestemd is voor de bij de in de paragraaf aangewezen culturele doelen.

Aanbeveling 8

De commissie adviseert om eventueel bij restitutie van kunstwerken binnenkomende terugbetalingen te bestemmen op dezelfde wijze als in aanbeveling 7 is aangegeven.

Behoud van de resultaten van het verrichte onderzoek

Wanneer eind 2004 het historisch onderzoek naar de geschiedenis van de oorlog gerecupereerde en tot de NK-collectie behorende kunstwerken zal zijn afgerond, dienen de resultaten van dit onderzoek zo volledig mogelijk te worden bewaard en waar nodig te worden geactualiseerd. De commissie adviseert de door het Bureau Herkomst Gezocht opgebouwde documentatie, voornamelijk bestaande uit de database en de afzonderlijke documentatiemappen per kunstwerk onder te brengen bij het Nationaal Archief, waar ze in de onmiddellijke nabijheid van het archief van de Stichting Nederlands Kunstbezit volledig en blijvend toegankelijk moeten worden gehouden voor belanghebbenden, waaronder ook verstaan worden de leden van de Commissies Polak en Ekkart, en te zijner tijd, wanneer de in verband met de privacy bestaande termijn van beperking van de openbaarheid zal zijn verstreken, ook voor elke andere geïnteresseerde. Voor het onderhoud en het toegankelijk houden van deze documentatie dient de regering gepaste maatregelen te treffen.

Aanbeveling 9

De commissie adviseert de bij het onderzoek Herkomst Gezocht verzamelde documentatie zo volledig mogelijk blijvend te bewaren en onder te brengen bij het Nationaal Archief. Het materiaal dient daar toegankelijk te zijn voor belanghebbenden en te zijner tijd voor alle geïnteresseerden. Voor het onderhoud en toegankelijk houden van deze documentatie dient de regering gepaste maatregelen te nemen.

Advies inzake het verzoek tot teruggave van de tekening *Visser te paard* van Jozef Israëls (NK 1399)

(zaaknummer RC 1.17)

Bij brief van 23 oktober 2003 verzocht de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de Restitutie Commissie om advies over het verzoek van 9 september 2003 van de heer L. (hierna: verzoeker) tot teruggave van de tekening *Visser te paard* van Jozef Israëls (NK 1399).

De feiten

Naar aanleiding van dit verzoek heeft de commissie een onderzoek naar de feiten ingesteld waarvan de resultaten zijn neergelegd in een onderzoeksrapport van februari 2004. Ter ondersteuning van zijn claim heeft verzoeker op 9 september 2003 een rapport ingediend waarin de lotgevallen tijdens de oorlog staan beschreven van de kunstcollectie van zijn grootvader van moederszijde, de joodse E. d.V. (hierna: V.), geboren in 1890 en overleden in 1969. Dit rapport heeft specifiek betrekking op een uit de collectie van V. afkomstige aquarel van Breitner en is in december 2000 opgesteld door dr. A.J. Bonke in opdracht van Museum Boijmans Van Beuningen. Voor het onderzoek naar de door de Restitutie Commissie te beoordelen claim op de tekening van Israëls (NK 1399) is onder meer gebruik gemaakt van de door dr. Bonke in zijn rapport bijeen gebrachte gegevens. Het rapport dat onder verantwoordelijkheid van de commissie werd opgesteld is verzoeker bij brief van 25 februari 2004 toegezonden, waarna deze op 27 februari 2004 te kennen heeft gegeven met de weergave van de feiten in te stemmen.

Algemene overwegingen

- a. De Restitutie Commissie laat zich bij haar advisering leiden door de beleidslijnen ter zake van de Commissie Ekkart en de regering.
- b. De Restitutie Commissie heeft zich de vraag gesteld of een uit te brengen advies invloed mag ondervinden van mogelijke consequenties voor de beslissing in latere zaken. De Commissie beantwoordt die vraag, behoudens bijzondere omstandigheden, ontkennend, omdat een dergelijke invloed bezwaarlijk kan worden tegengeworpen aan de betrokken verzoeker.
- c. De Restitutie Commissie heeft zich voorts afgevraagd op welke wijze moet worden omgegaan met het gegeven dat bepaalde feiten niet meer te achterhalen zijn, dat bepaalde gegevens verloren zijn gegaan of niet zijn teruggevonden, of anderszins bewijzen niet meer zijn bij te brengen. De Commissie is daaromtrent van mening dat, indien het tijdsverloop (mede) oorzaak is van de ontstane problemen, het risico daarvoor, behoudens bijzondere omstandigheden, behoort te liggen bij de overheid.
- d. De Restitutie Commissie is ten slotte van mening dat inzichten en omstandigheden die naar algemene maatschappelijke opvattingen sinds de Tweede Wereldoorlog klaarblijkelijk zijn veranderd, gelijk mogen worden gesteld aan nova (nieuwe feiten).

Bijzondere overwegingen:

1. Verzoeker treedt op namens de gezamenlijke erven van V.
2. De omstandigheden van het bezitsverlies door V. van zijn kunstcollectie van 62 schilderijen en andere kunstvoorwerpen zijn, samengevat, de volgende. In verband met zijn vertrek naar de Verenigde Staten heeft V. zijn kunstwerken in 1939 ondergebracht bij meubeltransportbedrijf De Gruyter te Amsterdam. In 1942 is de collectie op grond van de zogenaamde 'Liro-verordeningen' door de nazi's in beslag genomen en zijn de afzonderlijke kunstwerken vervolgens door de als 'Liro-bank' bekend staande Duitse roofinstelling aan diverse, veelal Duitse, kopers verkocht. Op de in de archieven teruggevonden lijst van de door de Liro-bank uit het bezit van V. verkochte kunstvoorwerpen komt een tekening van Jozef Israëls voor, getiteld *Visscher te paard*.
3. De commissie overweegt ten aanzien van bezitsverlies zoals hiervoor beschreven dat dit onder het huidige rijksbeleid als onvrijwillig dient te worden aangemerkt.
4. Na de bevrijding heeft V. vanuit de Verenigde Staten bij de Nederlandse autoriteiten aangifte gedaan van de door hem verloren kunstvoorwerpen. Op de ten behoeve van de opsporing door V. opgestelde lijst van kunstvoorwerpen komt een tekening voor van J. Israëls met de - naar de commissie aanneemt door typfouten misvormde - titel *Vissen met paard*. De naoorlogse autoriteiten meldden V. eind 1948 dat geen van de door hem opgegeven kunstwerken was teruggevonden: "...omtrent de door u tijdens de oorlog verloren geraakte kunstvoorwerpen deel ik u tot mijn leedwezen mede, dat bij onderzoek blijkt, dat geen der door u vermelde voorwerpen door ons zijn teruggevoerd worden."
5. De tekening van Jozef Israëls, die onderwerp uitmaakt van het huidige advies, werd in januari 1949 uit Duitsland gerecupereerd en onder inventarisnummer NK 1399 in de rijkscollectie opgenomen. Aangezien naoorlogse correspondentie over deze tekening ontbreekt, moet worden aangenomen dat deze destijds niet in verband is gebracht met de door V. verloren tekening. Waar NK 1399 na de oorlog is aangetroffen en op welke grondslag deze aan Nederland werd toegewezen, kan anno 2004 niet meer worden achterhaald.
6. Aangezien het onderwerp van de tekening in het oeuvre van Jozef Israëls verschillende malen voorkomt, heeft de commissie voor de identificatie van Israëls' tekening *Visser te paard* uit de rijkscollectie (NK 1399) als de tekening uit de collectie van V., kunsthistorisch onderzoek laten uitvoeren. In dit kader is onder meer contact opgenomen met dr. D.P. Dekkers, auteur van het proefschrift 'Jozef Israëls, een succesvol schilder van het vissersgenre'. Naar de mening van mevrouw Dekkers bestaat er slechts één andere tekening van Jozef Israëls die voor het huidige onderzoek van belang is. Nader onderzoek wijst echter uit dat die tekening, in tegenstelling tot NK 1399, in kunsthistorische terminologie als 'bruin gewassen' wordt omschreven. De conclusie van dat nader onderzoek luidt dan ook dat de als NK 1399 bekend staande tekening het meest voldoet aan de beschrijving van de door V. verloren tekening 'Visscher te paard, crayon'.
7. De commissie stelt naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek vast dat de in de rijkscollectie opgenomen tekening van Jozef Israëls (NK 1399) met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid de door V. verloren tekening is.
8. Op grond van het vorenstaande en onder verwijzing naar de algemene overwegingen van de Restitutie Commissie dat het risico voor het verloren gaan van nadere bewijzen als gevolg van het tijdsverloop bij de overheid behoort te liggen, acht de commissie het verzoek tot teruggave van de tekening *Visser te paard* van Jozef Israëls (NK 1399) toewijsbaar.

Conclusie

De Restitutie Commissie adviseert de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap om de tekening *Visser te paard* van Jozef Israëls (NK 1399) terug te geven aan de erven van V.

Aldus vastgesteld in de vergadering van 22 maart 2004,

J.M. Polak (voorzitter)

B.J. Asscher (vice-voorzitter)

J.Th.M. Bank

J.C.M. Leijten

E.J. van Straaten

H.M. Verrijn Stuart

Advies inzake het verzoek tot teruggave van de heer K. van vier schilderijen uit de NK-collectie (NK 2389, NK 2394, NK 2526 en NK 3072)

(zaaknummer RC 1.18)

Bij brief van 16 december 2003 verzocht de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de Restitutie Commissie om advies over een verzoek van de heer K. van 29 september 2003 tot teruggave van de volgende vier schilderijen uit de NK-collectie: B.C. Koekkoek *Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven* (NK 2389), A. Schelfhout *Zandweg met boerenwoningen aan een bosrand* (NK 2394), P.G. van Os *Winterlandschap met herten* (NK 2526) en anoniem of A. Govaerts *Italiaans berglandschap bij avond* (NK 3072).

De feiten

Naar aanleiding van dit verzoek tot teruggave heeft de commissie een onderzoek naar de feiten ingesteld waarvan de resultaten zijn neergelegd in een onderzoeksrapport van Bureau Herkomst Gezocht van februari 2004. Dit rapport is voorgelegd aan verzoeker, waarop deze bij brief van 6 mei 2004 reageerde. Teneinde meer inzicht te verkrijgen in de familie- en erfrechtelijke aspecten van het verzoek tot teruggave heeft de commissie gedurende de maanden februari tot april 2004 nader onderzoek uitgevoerd. De resultaten van dit nader onderzoek zijn, voor zover van belang, verwerkt in het onderhavige advies.

Algemene overwegingen

- a. De Restitutie Commissie laat zich bij haar advisering leiden door de beleidslijnen ter zake van de Commissie Ekkart en de regering.
- b. De Restitutie Commissie heeft zich de vraag gesteld of een uit te brengen advies invloed mag ondervinden van mogelijke consequenties voor de beslissing in latere zaken. De Commissie beantwoordt die vraag, behoudens bijzondere omstandigheden, ontkennend, omdat een dergelijke invloed bezwaarlijk kan worden tegengeworpen aan de betrokken verzoeker.
- c. De Restitutie Commissie heeft zich voorts afgevraagd op welke wijze moet worden omgegaan met het gegeven dat bepaalde feiten niet meer te achterhalen zijn, dat bepaalde gegevens verloren zijn gegaan of niet zijn teruggevonden, of anderszins bewijzen niet meer zijn bij te brengen. De Commissie is daaromtrent van mening dat, indien het tijdsverloop (mede) oorzaak is van de ontstane problemen, het risico daarvoor, behoudens bijzondere omstandigheden, behoort te liggen bij de overheid.
- d. De Restitutie Commissie is ten slotte van mening dat inzichten en omstandigheden die naar algemene maatschappelijke opvattingen sinds de Tweede Wereldoorlog klaarblijkelijk zijn veranderd, gelijk mogen worden gesteld aan nova (nieuwe feiten).

Bijzondere overwegingen:

1. De heer K. (hierna: verzoeker) verzoekt teruggave van de hierboven genoemde schilderijen, waarbij hij stelt dat deze hebben toebehoord aan zijn (biologische) vader V., die deze schilderijen in juli 1942 door middel van een aan zijn moeder gerichte briefkaart voor hem heeft bestemd.
2. V. werd in 1942 op grond van zijn joodse afkomst gearresteerd en is kort daarop door de nazi's in vernietigingskamp Auschwitz om het leven gebracht. De tekst van de door V. uit kamp Westerbork verzonden briefkaart, gedateerd 2 juli 1942, die ten grondslag ligt aan onderhavig restitutieverzoek en ter inzage is gegeven tijdens het onderzoek, luidt als volgt:

*'Beste Anne, Haal weg, Amsterdam, Schelfhout, Zandweg boerenhuis met bos, Pieter G. van Os, winter met herten, Jacob van Loo, Bloemstilvenen, Abram Govaerts, Italiaanse Bergen, B.C.Koekoek, Landschap met watermolen en boer vee
Anne voor 5/9-'29. Hartelijke groeten, V.'*

3. Verzoeker licht zijn claim in zijn brief van 29 september 2003 als volgt toe:

'Eind augustus 2002 heb ik contact gehad met mijn biologische moeder (..) die toen ernstig ziek was. Bij die gelegenheid bevestigde zij – hetgeen ik reeds lang wist – dat V. mijn natuurlijke vader was. (...). Bij die gelegenheid overhandigde mijn moeder mij ook een envelop en een kaartje, gedateerd 2 juli (?) 1942, dat mijn vader haar vanuit Westerbork had gestuurd (. .). Verder vertelde zij mij dat zij naar aanleiding van de briefkaart omstreeks augustus 1942 samen met haar broer naar het voormalig adres van mijn vader in Amsterdam was geweest om de op de kaart vermelde schilderijen op te halen, maar dat de woning toen reeds was leeggeroofd. Hiervan is indertijd aangifte gedaan bij de politie in Sneek (. .). Aangezien mijn vader op de betreffende briefkaart met de woorden "Anne, voor 5/9/29" aan mijn moeder de aanwijzing gaf de vijf daarop met name genoemde schilderijen ten behoeve van mij op te halen, heb ik mij enkele maanden geleden, nadat ik in Leeuwarden de tentoonstelling over in de oorlog geroofde kunst had gezien, gewend tot het Bureau Herkomst Gezocht met de vraag of de genoemde schilderijen nog te achterhalen zijn. Het Bureau Herkomst Gezocht (...) berichtte mij dat vier van de vijf genoemde schilderijen mogelijk identiek zijn met stukken die zich thans in de NK-collectie bevinden, namelijk de stukken NK 2389, NK 2394, NK 2526 en NK 3072. Bij mijn bezoek werden mij foto's getoond van deze schilderijen, waarbij ik de drie eerste (Koekoek, Schelfhout en Van Os) met stelligheid kon herinneren als schilderijen die ik in de toenmalige woning van mijn vader heb gezien toen ik bij hem logeerde tijdens vakanties aan het eind van de jaren dertig; wat betreft het vierde schilderij (Govaerts) kan ik mij slechts herinneren dat mijn vader een dergelijk schilderij had hangen, maar dat kan ik niet stellig herkennen."

4. In verband met de door de commissie in de eerste plaats te beantwoorden vraag of de voornoemde vier NK-werken geïdentificeerd kunnen worden als de in de zomer van 1942 uit het huis van V. verdwenen schilderijen, is door Bureau Herkomst Gezocht (kunst)historisch onderzoek verricht. Daarbij is bekend geworden dat de betreffende schilderijen na de arrestatie van V., dat wil zeggen eind 1942 en in de loop van 1943, op de Amsterdamse kunstmarkt zijn verschenen, met uitzondering van het schilderij *Italiaans berglandschap bij avond*

(NK 3072) waarvan niet bekend is geworden of dit vóór of na de arrestatie in 1942 op de Amsterdamse kunstmarkt verscheen. Er kan echter geen eenduidig antwoord gegeven worden op de vraag waar de schilderijen zich vóór die tijd bevonden. Gezien deze lacune in de herkomstgeschiedenis is het mogelijk dat de genoemde NK-werken tot 1942 in het bezit zijn geweest van V.. In verband met de zeldzaamheid van de voorstellingen in de oeuvres van de betreffende kunstenaars, zoals genoemd op de bewuste briefkaart van V., wordt een dergelijke herkomst bij de nummers NK 2389 (Koekkoek) en NK 2626 (Van Os) zeer waarschijnlijk, en bij het nummer NK 2394 (Schelfhout) zeer wel mogelijk geacht. Over het schilderij *Italiaans berglandschap bij avond* (NK 3072), anoniem voorheen Govaerts, kan op grond van de documentatie geen uitspraak worden gedaan. Tijdens een gesprek dat in het kader van het onderzoek werd gevoerd met verzoeker, van welk gesprek een verslag is opgenomen in het onderzoeksrapport, herkende deze aan de hand van getoonde foto's de schilderijen van Koekkoek (NK 2389), Van Os (NK 2394) en Schelfhout (NK 2526) met stelligheid als voormalig bezit van zijn vader. Verzoeker wist over deze schilderijen bovendien bijzonderheden, zoals afmetingen, te vertellen. Over NK 3072, *Italiaans berglandschap bij avond*, merkte verzoeker op dat een dergelijk schilderij bij zijn vader hing, doch dat hij niet kon bevestigen dat het dit specifieke schilderij betrof.

5. Op grond van deze, hiervoor kort weergegeven, onderzoeksresultaten acht de commissie voldoende aangetoond dat de schilderijen van Koekkoek (NK 2389), Schelfhout (NK 2394) en Van Os (NK 2526) de door V. in zijn briefkaart van 2 juli 1942 beschreven schilderijen uit zijn collectie zijn.
6. Voor wat betreft *Italiaans berglandschap bij avond* (NK 3072) echter zijn er naar het oordeel van de commissie onvoldoende aanwijzingen om aan te nemen dat het in hoge mate aannemelijk is dat dit het op de briefkaart omschreven schilderij *Italiaanse bergen* van Govaerts uit het bezit van V. betreft. Het verzoek tot teruggave van dit schilderij komt in dit stadium en zonder nadere bewijzen dan ook niet voor toewijzing in aanmerking.
7. De commissie constateert dat verzoeker het natuurlijke onwettige kind is van V., hetgeen onder meer blijkt uit een vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Leeuwarden van 26 november 1931. In dit vonnis wordt V. jegens verzoeker onderhoudsplichtig geacht, doch uit dit vonnis blijkt eveneens dat V. verzoeker niet heeft erkend. Een gevolg hiervan is dat tussen verzoeker en V. op grond van artikel 343 oud BW geen burgerlijke betrekkingen bestaan, en verzoeker mitsdien geen erfgenaam is van V.
8. Voor de beoordeling van het verzoek tot teruggave van NK 2389, NK 2394 en NK 2526 acht de commissie het volgende van belang. Gezien de hierboven geciteerde tekst van de briefkaart van 2 juli 1942 uit Westerbork die gericht is aan de moeder van de op dat moment minderjarige verzoeker, is de intentie van V. duidelijk, namelijk om de in de kaart genoemde schilderijen te schenken aan verzoeker.

9. Wel moet worden vastgesteld dat deze schenking niet voldeed aan het in artikel 1719 van het destijds geldende Burgerlijk Wetboek gestelde vereiste van een notariële akte. Gegeven de bijzondere omstandigheden waarin de schenker V. zich bevond ten tijde van de schenking, te weten dat hij geïnterneerd was in kamp Westerbork, mag aangenomen worden dat de informele handeling waarmee V. de schenking trachtte te bewerkstelligen als rechtsgeldig kan worden beschouwd. De commissie betreft daarbij in haar overwegingen dat de in het onderzoeksrapport en in de hierboven geciteerde brief van verzoeker van 29 september 2003 geschetste gang van zaken duidelijk laat zien dat bij V. de wens heeft geleefd verzoeker tegemoet te komen.
10. Mede om na te gaan of deze schenking erfrechtelijk zou kunnen worden aangevochten, is door de commissie nader onderzoek uitgevoerd. Daarbij is, voor zover mogelijk, vast komen te staan dat V. naast verzoeker geen kinderen heeft nagelaten. Zijn weduwe, mevrouw F., met wie V. op 2 april 1941 in het huwelijk trad, kan, aangezien V. geen testament heeft opgemaakt, als enig erfgenaam van V. worden beschouwd. Mevrouw F., zo is de commissie gebleken, is op 19 mei 1981 te Zürich (Zwitserland) kinderloos overleden en heeft bij laatste testament van 17 oktober 1980 tot haar enig erfgenaam de heer B., thans wonende te Israël, benoemd. Hieruit is in elk geval gebleken dat er bij de nalatenschap van V. geen legitimarissen waren en er, in verband met de schenking aan verzoeker, geen sprake kan zijn van een schending van de legitieme portie.
11. De commissie voegt aan het vorenstaande tot slot nog het volgende toe. Zou men de hiervoor besproken schenking op grond van het toenmalig geldend burgerlijk recht wegens het ontbreken van een notariële akte niet aanvaarden, dan zou de consequentie daarvan zijn, dat de claim op de onderhavige schilderijen zou toevallen aan de heer B. voornoemd.
12. De commissie aanvaardt deze consequentie niet en wijst die af op grond van de brief van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 29 juni 2001, waarin deze onder meer schrijft: "In haar reactie op de aanbevelingen van de Commissie Ekkart kiest de regering niet voor een puur juridische maar voor een meer beleidsmatige benadering van het restitutievraagstuk".
13. Op grond van het vorenstaande acht de commissie het verzoek tot teruggave van de schilderijen van Koekkoek (NK 2389), Schelfhout (NK 2394) en Van Os (NK 2526) toewijsbaar.

Conclusie

De Restitutie Commissie adviseert de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap tot toewijzing over te gaan van het verzoek tot restitutie van de drie schilderijen *Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven* van B.C. Koekkoek (NK 2389) *Zandweg met boerenwoningen aan een bosrand* van A. Schelfhout (NK 2394) en *Winterlandschap met herten* van P.G. van Os (NK 2526), en het verzoek tot teruggave van *Italiaans berglandschap bij avond*, van een anonieme kunstenaar of A. Govaerts (NK 3072) af te wijzen.

Advies RC 1.18

Aldus vastgesteld in de vergadering van 18 mei 2004,

J.M. Polak (voorzitter)

B.J. Asscher (vice-voorzitter)

J.Th.M. Bank

J.C.M. Leijten

E.J. van Straaten

H.M. Verrijn Stuart

Trouw van 16 juli 2004

Oorlogskunst terug naar eigenaren

Van onze kunstredactie

AMSTERDAM - Vier kunstwerken uit de rijkscollectie worden teruggegeven aan nabestaanden van de oorspronkelijke eigenaren. Die raakten de werken in de Tweede Wereldoorlog kwijt. Op advies van de Restitutiecommissie, die claims op oorlogskunst onderzoekt, wijst staatssecretaris Van der Laan (cultuur) de werken aan de familie toe.

Het gaat om de 19de-eeuwse schilderijen 'Landschap met watermolen en boeren die vee over een zandweg drijven' van B.C. Koekoek, 'Zandweg met boerenwoningen aan een bosrand' van A. Schelfhout en 'Winterlandschap met herten' van P.G. van Os. Een andere rechthebbende krijgt de tekening 'Visser te paard' van Jozef Israëls terug.

Aanleiding voor de eerste claim was een briefkaart waarop de eigenaar van de schilderijen (V.) de wens uitte enkele schilderijen te schenken aan zijn onwettige zoon K., die opgroeide in een pleeggezin. V. werd in 1942 gearresteerd vanwege zijn joodse afkomst en kort daarop in Auschwitz omgebracht. Vanuit kamp Westerbork verstuurde hij op 2 juli 1942 nog een briefkaart aan K's biologische moeder met de tekst: Beste Anne, Haal weg, Amster-herten, dam, Schelfhout, Zandweg boerenhuis met bos, Pieter G. van Os, winter met Jacob van Loo, Bloemstillevens, Abram Govaerts, Italiaanse Bergen, B.C. Koekoek, Landschap met watermolen en boer vee Anne voor K. Hartelijke groeten, V.

Toen zij de werken wilde ophalen was de woning van V. al leeggeroofd. Pas in augustus 2002 kreeg K. de briefkaart van zijn moeder.

Uit onderzoek van de Restitutiecommissie bleek dat de werken van Koekoek, Schelfhout en Van Os in 1942/1943 op de Amsterdamse kunstmarkt waren verschenen. Sinds eind jaren veertig hebben ze deel uitgemaakt van de Nederlands Kunstbezit-collectie. Er waren te weinig aanwijzingen om het anonieme doek 'Italiaans berglandschap bij avond' in de collectie te identificeren als het op de briefkaart genoemde schilderij 'Italiaanse bergen'.

Ook de tekening 'Visser te paard' van Jozef Israëls gaat terug naar de rechthebbende. De oorspronkelijke joodse eigenaar had zijn kunstverzameling in 1939, voor zijn vertrek naar Amerika, opgeslagen in Amsterdam. Tijdens de bezetting namen de nazi's de collectie in beslag. In 1949 belandde het werk in de rijkscollectie. Een kleinzoon kwam de tekening vorig jaar op het spoor.

Sinds de Restitutiecommissie in januari 2002 werd opgericht, werden twintig zaken aan de commissie voorgelegd. In veertien zaken bracht zij advies uit.

Copyright: Trouw

de Volkskrant van 16 juli 2004

Overheid restitueert opnieuw oorlogskunst

Van onze verslaggever Merlijn Schoonenboom

AMSTERDAM

Staatssecretaris Van der Laan van Cultuur heeft gisteren twee claims op oorlogskunst gehonoreerd. Het betreft vier kunstwerken waarvan de eigenaren in de Tweede Wereldoorlog vermist raakten, en die nu door erfgenamen worden opgeëist. De eerste teruggave behelst drie landschappen van de 19de-eeuwse Nederlandse schilders B.C. Koekkoek, A. Schelfhout en P.G. van Os. De tweede een tekening van Jozef Israëls.

De teruggave gebeurt op advies van de Restitutiecommissie, een onafhankelijke commissie die de regering per zaak adviseert. Aanleiding voor de eerste claim is een vanuit concentratiekamp Westerbork verstuurd briefkaart waarop de eigenaar, een joodse kunstverzamelaar en verzetsman uit Amsterdam, de wens uit om een aantal schilderijen te schenken aan zijn niet-erkende zoon, die opgroeide in een pleeggezin.

Sinds haar oprichting in januari 2002 werden twintig zaken aan de Restitutiecommissie voorgelegd. Veertien zaken heeft de Commissie inmiddels behandeld. Niet teruggegeven kunstwerken worden vaak beheerd door de rijksoverheid. Veel kunstwerken zijn echter in het buitenland terechtgekomen.

Zo kwam de Koenigs-collectie onlangs weer in het nieuws omdat er tekeningen uit deze collectie in Oekraïne waren opgedoken. Balkenende heeft ze daar opgeëist, met als argument dat ze uit Nederland weggenomen zijn door de nazi's.

In een interview in de Volkskrant ontkende erfgenaam Christine Koenigs donderdag echter dat het hier roofkunst betreft. Volgens haar is het een vrijwillige verkoop geweest aan de nazi's door verzamelaar D.G. van Beuningen, die inmiddels in het bezit van de tekeningen was gekomen. Volgens haar kan de Nederlandse staat internationaal echter niet de waarheid over de kwestie uitspreken, omdat de staat dan haar aanspraken verliest.

Frans Timmermans, Tweede-Kamerlid van de PvdA, deelt die mening: 'De claim van de Nederlandse staat op de Koenigstekeningen is zwak. De Nederlandse staat kan niet zeggen hoe het echt zit. Dan verliest zij haar aanspraken.' Timmermans was diplomaat in Moskou van 1990 tot 1993, en in de kamer behandelde hij in 2000 de geruchtmakende zaak over de Chardzjiëv-collectie.

'Hebzucht', zegt hij, is vaak het motief in de kwesties rondom oorlogskunst. Op de vraag of de Restitutiecommissie dan niet onafhankelijk van de regering opereert, zegt Timmermans: 'Mijn gevoel is dat in Nederland vooral de wens sterk is om kunst voor Nederland te behouden.'

Eveline Campfens, secretaris van de Restitutiecommissie, vraagt zich af of Timmermans de adviezen wel gelezen heeft: 'Elf van de veertien behandelde zaken zijn inmiddels toegewezen. Drie zijn afgewezen, waaronder die van de kleindochter van Franz Koenig. Van kunst behouden is dus geen sprake. Daarbij betekent een afwijzing van een claim niet een toewijzing aan de Nederlandse staat. Daar doet de Commissie geen uitspraken over.'

NRC HANDELSBLAD

De teruggave van drie in de oorlog verdwenen schilderijen
De vergeelde briefkaart

Het ministerie van OCW besloot gisteren drie schilderijen die in de oorlog naar Duitsland verdwenen terug te geven aan de erfgenaam. Hoe een briefkaart uit kamp Westerbork na vijftig jaar goed aankwam.

ANNELIES KOOL EN EELKE MULLER

Bijna twintig jaar was Nienke Leefsma toen ze in 1929 van haar eerste kind beviel. Het was een jongetje, dat ze Bram noemde. Het nieuws van zijn geboorte zal in de familie Leefsma met gemengde gevoelens zijn ontvangen. Nienke was ongehuwd en te arm om haar zoontje op te voeden. Ze was in moeilijkheden geraakt toen ze als inwonende dienstbode voor het joodse echtpaar Van Gelder werkte. Tussen de was en de strijk waren bepaalde zaken voorgevallen tussen haar en Lion van Gelder, de 31-jarige zoon des huizes, en nu moest Nienke met de gevolgen leven. We weten niet hoe de vermeende vader het bericht over de zwangerschap opnam, maar zeker is dat er geen huwelijk volgde en dat hij de baby niet erkende.

Nienke's vader, een stoelenmatter uit Friesland, bracht de zaak in 1931 voor de rechter. In zijn dagvaarding stelde hij dat Lion van Gelder de verwekker van de inmiddels tweejarige peuter was. Nienke had 'tusschen den 301sten en den 179sten dag voorafgaande aan de geboorte van haar kind herhaalde malen vleeschelijke gemeenschap met gedaagde .. gehad'. Leefsma wees de rechters op de moeilijke financiële positie van zijn dochter. Ze was ruim anderhalf jaar na de geboorte van haar zoontje getrouwd met een Friese werkmans, met wie ze op de rand van de armoede leefde. Lion van Gelder zat ruimer in zijn geld. Als handelaar verdiende hij zo'n drie- tot vierduizend gulden per jaar, waarvan hij niemand hoefde te onderhouden omdat hij vrijgezel was. Het leek Leefsma dan ook redelijk als Van Gelder vier gulden per week zou afstaan voor zijn kind. De arrondissementsrechtbank te Leeuwarden vond deze vordering 'noch onrechtmatig noch ongegrond' en wees de eis toe.

Nienke kreeg dus financiële steun voor haar zoon. Het jongetje groeide niet op bij zijn moeder, maar werd ondergebracht bij familie. Bram Leefsma: „Af en toe kwam ze bij ons langs. Ik kende haar als tante, hoewel ik op zeker moment begon te vermoeden dat er meer aan de hand moest zijn." In het pleeggezin voelde hij zich dikwijls te veel. Vooral met zijn pleegvader, een rietwerker die met paard en wagen langs de dorpen trok, kon hij slecht overweg. „Mijn kinderperiode was geen goudomrande tijd. Er komt een sterk gevoel van gemis en eenzaamheid boven als ik terugdenk aan die jaren."

Toch zijn er ook mooie jeugdherinneringen. Na het moeizame begin leek Lion van Gelder zich steeds meer van zijn zoontje Bram aan te trekken. „Er werd regelmatig geld gestuurd naar grootvader Leefsma. Daar kon hij een klein huis met een winkeltje op afbetaling voor kopen. Ook correspondeerde mijn vader met de familie om te horen hoe het met me ging." Op zeker moment kwam het tot een ontmoeting tussen vader en zoon, en eind jaren dertig mocht Bram een paar keer komen logeren in Amsterdam.

De overgang van het arbeidersgezin uit de provincie naar het milieu van Van Gelder was enorm. „Mijn vader woonde rond 1938 aan de Noorder Amstellaan in Amsterdam. Toen ik als achtjarig ventje voor het eerst zijn huis binnenstapte, was ik stomverbaasd over de kostbaarheid van het interieur. Ik keek mijn ogen uit, alles was even bijzonder en schitterend." Brams vader maakte indruk op hem met spectaculaire verhalen over zijn reizen naar Frankrijk. Minstens zo spannend was het als Lion 's zondags ging biljarten in café De Kroon, terwijl zijn zoon zich vermaakte in de Tiptop-bioscoop. „Ik kreeg dan limonade uit zo'n glazen kogelfles. Na de film haalde mijn vader me op en gingen we naar zijn moeder, die bij het Olympisch stadion woonde. Oma Van Gelder was altijd heel aardig voor me." Aan het einde van de vakantie zette Brams vader hem op de boot richting Lemmer en vroeg de schipper een beetje op hem te letten. In Lemmer wachtte zijn pleegvader hem weer op.

Teleurstelling

De volgende vakantie in Amsterdam was in de zomer van 1939. „Mijn vader legde zich in die tijd toe op de schilderijenhandel. Hij praatte de hele dag over niets anders. Het huis hing vol met kunst. De dingen die hij mooi vond, hing hij op, die wilde hij niet kwijt."

Terwijl de zomer van 1939 verstreek, ging de negenjarige Bram steeds meer tegen het afscheid opzien. „Ik wilde dolgraag bij mijn vader blijven, de gedachte terug te moeten naar Friesland benauwde me vreselijk. Op de laatste vakantiedag kroop ik weg en wilde niet meer tevoorschijn komen." Van Gelder bleek gevoelig voor het verdriet van zijn zoon. Hij beloofde Bram dat hij vanaf de volgende zomervakantie in Amsterdam mocht komen wonen. Terug in Friesland telde Bram de dagen af tot het moment dat zijn pleegvader in 1940 contact zou opnemen met Lion: „We hadden thuis geen telefoon; er kon in die tijd alleen gebeld worden uit een café in het dorp. Ik weet nog dat het eindeloos duurde voor de verbinding tot stand kwam. Pas 's avonds lukte het."

Na het maandenlange wachten volgde een teleurstelling: Bram kon dat jaar niet komen logeren. Maar in 1941 was hij welkom en mocht hij van Lion voorgoed in Amsterdam blijven. „Mijn pleegvader gaf niet meteen toestemming, er ontstond geharrewar over geld en ik was even bang dat alles daarop zou afketsen. Maar gelukkig kwamen ze eruit." Opnieuw begon het reikhalzend uitzien naar de zomer. Maar Bram leefde toe naar een hereniging die niet zou komen. Hij heeft zijn vader nooit meer gezien.

Lion van Gelder had een grote belangstelling voor de politiek. Hij was tijdens het interbellum betrokken bij de Communistische Partij Holland en werkte een tijd als parlementair redacteur voor het partijblad *De Tribune*. Na de Duitse inval in mei 1940 ging Van Gelder een actieve rol spelen in de illegaliteit. Zijn huis aan het Daniël Willinkplein (het huidige Victorieplein) in Amsterdam werd een clandestien contactadres. Van Gelder zette zijn ruime financiële middelen in om de uitgave van illegale nieuwsbrieven en het verzetsblad *Het Parool* mogelijk te maken. Ook deed hij actief mee aan de verspreiding ervan, waarbij hij gebruik maakte van zijn goede contacten in de kunstwereld.

Het is te begrijpen dat Lion in de eerste oorlogsjaren geen kans zag om zijn zoon naar Amsterdam te halen. Met de risico's van het illegale werk en de toenemende dreiging van anti-joodse maatregelen was het voor Bram veiliger in Friesland. Intussen veranderde er ook het een en ander in Van Gelders privéleven: in april 1941 trouwde hij met de 24-jarige Elsa Friedheim, een joodse vrouw die uit Duitsland naar Nederland was gevlucht. Hun leven kwam in gevaar toen de groep rond *Het Parool* werd opgerold en het contactadres aan het Daniël Willinkplein bekend raakte. Gelukkig waren Lion en Elsa geen van beiden aanwezig op het moment dat de SD, de Sicherheitsdienst, in januari 1942 een inval in hun woning deed, maar het was duidelijk dat ze onmiddellijk apart van elkaar moesten onderduiken. Ondanks de enorme risico's zette Lion zijn werk in de illegaliteit voort. Hij sliep dan op het ene, dan weer op het andere adres. Een half jaar lang hield hij dit zwerfende bestaan vol, maar plotseling klapte de val dicht. Op 9 juli 1942 deed de SD een inval in het huis van een vriend uit het verzet, waar Van Gelder op dat moment verbleef. Hij werd geboeid afgevoerd. Kort daarna werd hij via Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd, waar hij omstreeks 18 juli 1942 om het leven kwam.

Bram Leefsma is getrouwd en leidt een rustig bestaan in een provinciestad. Veel mensen die een rol in zijn jeugd hebben gespeeld, zijn allang overleden. Maar een recente gebeurtenis bracht het verleden ineens weer dichtbij. In augustus 2002 bezocht Leefsma zijn moeder Nienke in Friesland. „Als ik nog een persoonlijk gesprek met haar wilde aangaan, dan was dit het moment: bij iemand die 94 jaar oud en ernstig ziek is, kan je geen dingen meer op de lange baan schuiven. Kort na onze ontmoeting is ze overleden." Die middag stelde Leefsma zijn moeder vragen over zijn complexe familieachtergrond. „Ze bevestigde dat Lion van Gelder mijn biologische vader was, wat ik eigenlijk al jaren wist. Maar daarna gebeurde er iets onverwachts. Mijn moeder haalde een briefkaart tevoorschijn die ze meer dan vijftig jaar had bewaard; een vergeeld ding met een paar regels tekst. Het bleek een boodschap van mijn vader te zijn."

Lion van Gelder had in juli 1942 kans gezien om uit kamp Westerbork een bericht naar Nienke te sturen. De adressering klopte niet, want Nienke was inmiddels verhuisd, maar uiteindelijk was de post toch goed aangekomen. De kaart bevatte een korte instructie: Nienke moest vijf schilderijen weghalen uit het huis van Van Gelder aan het Daniël Willinkplein in Amsterdam. Het ging om kunstwerken van Govaerts, Schelfhout, Van Os, Van Loo en Koekkoek. Onderaan de tekst maakte Lion duidelijk wat

zijn bedoeling met de schilderijen was: „Nienke voor 5/9-'29". Vijf september 1929 was de geboortedag van Bram.

Leefsma: „Na al die jaren stond ik ineens met dit laatste levensteken van hem in handen. Een bewijs dat hij in die moeilijke weken aan mij heeft gedacht."

De moeder van Bram Leefsma vertelde dat ze rond augustus 1942 met een broer naar Amsterdam was gereisd om de schilderijen op te halen. Maar ze kwam te laat. Het huis van Van Gelder was al leeggehaald. De Duitse instantie die het bezit van het joodse echtpaar liquideerde, schreef in een rapport uit 1944: „wer dass hauss geraümt hat, ist unbekannt". Misschien was de woning geplunderd. Het is ook mogelijk dat Elsa Friedheim niets wist van de plannen die haar man met de vijf schilderijen had en ze met de rest van de huisraad had weggehaald en verkocht. Ze kan de opbrengst nodig hebben gehad om als onderduiker te overleven.

Fries Museum

Wat de schilderijen betreft leek het voor Bram Leefsma 'einde verhaal'. Het was onwaarschijnlijk dat de kunstwerken na meer dan een halve eeuw nog zouden opduiken. Maar de kwestie werd na het bezoek van Leefsma aan zijn moeder plotseling weer actueel. Een regionale krant meldde in april 2003 dat het Fries Museum een tentoonstelling organiseerde over kunst met een 'oorlogsverleden'. Het ging om kunstwerken die door de bezetter waren meegenomen naar Duitsland, en die na de bevrijding met hulp van de geallieerden weer naar Nederland waren teruggevoerd. Ruim vierduizend van deze kunstwerken zijn na hun terugkeer in rijksbeheer gebleven en maken nu deel uit van de zogeheten NK-(Nederlands Kunstbezit)-collectie.

Leefsma: „Er was maar een kleine selectie van deze kunst in Leeuwarden te zien, maar mijn vrouw en ik liepen met stille hoop op de expositie rond. Stel dat ik iets zou herkennen dat ik als kind had gezien. Onmogelijk was dat niet, want die logeervakanties staan me nog scherp voor de geest."

Geen enkel kunstwerk op de tentoonstelling deed een lichtje bij hem opgaan. Maar via het Fries Museum kwam Leefsma terecht bij Bureau Herkomst Gezocht van het ministerie van OCW. Dit bureau, dat onder leiding staat van Rudi Ekkart, directeur van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, onderzoekt sinds 1998 de herkomst van alle voorwerpen in de NK-collectie. Ook vragen van families die in de oorlog kunst zijn kwijtgeraakt, worden hier in behandeling genomen. Met behulp van de database van de NK-collectie probeerde het bureau de vier vermiste schilderijen op te sporen. Al snel werden vier doeken gevonden die misschien correspondeerden met de werken op de briefkaart. Harde bewijzen waren er niet, maar zowel de kunstenaarsnamen als de voorstellingen kwamen overeen. Bovendien ging het in twee gevallen om thema's die binnen het oeuvre van de kunstenaar zeldzaam zijn, wat het vermoeden versterkte dat dit de schilderijen van Lion van Gelder waren. Herkomstonderzoek wees bovendien uit dat de bewuste NK-werken alle vier in 1942 en 1943 waren opgedoken in de Amsterdamse kunsthandel en daarna bij kopers in Duitsland waren terechtgekomen. Wie ze daarvoor in handen had, viel niet te achterhalen. De schilderijen konden dus inderdaad van Van Gelder afkomstig zijn. Er werd geen enkel document aangetroffen dat dit weersprak.

Bram Leefsma kreeg een uitnodiging van Bureau Herkomst Gezocht om zijn informatieverzoek te komen toelichten. Hij gaf een uitvoerige beschrijving van het vroegere huis van zijn vader en noemde allerlei details van kunstwerken die er hingen. Leefsma: „Misschien ongewoon dat een jongen van nog geen tien op dat soort dingen let, maar ik zoog de ervaringen in Amsterdam destijds in me op. Je moet bedenken dat ik vanuit de armoede bijna in een soort hemel terecht kwam. Dan vergeet je dingen niet snel."

Drie van de vier kunstwerken herkende Bram Leefsma onmiddellijk en met stelligheid. „Het landschap van B.C. Koekkoek is ontegenzeggelijk het schilderij dat vroeger in de mooie kamer van mijn vader hing. Hij vertelde altijd dat het de watermolen van Haaksbergen voorstelde, en ik weet nog dat hij me het café en de katholieke kerk op het doek aanwees." Van het tweede kunstwerk, een landschap van A. Schelfhout, wist hij nog dat het in de slaapkamer hing. „Dit is een van de twee kunstwerken die mijn vader gekocht heeft bij kunsthandel Katz in Dieren. Maar er zat toen een fijn lijstje omheen, niet zo'n grote als nu. Ik weet dat nog omdat ik erbij was, hij had me meegenomen naar Dieren. Hij vervoerde de schilderijen in een leren etui."

Over het derde schilderij, een winterlandschap met herten van P.G. van Os, zei Leefsma: „Dit hing bij de open haard." Over het vierde, een Italiaans berglandschap dat na de oorlog aan A. Govaerts werd toegeschreven, twijfelde hij: „Deze hing vroeger bij mijn vader in de gang - althans, een soortgelijk werk. Ik weet niet zeker of het exact hetzelfde schilderij is."

Na zijn bezoek aan Bureau Herkomst Gezocht diende Bram Leefsma een restitutieverzoek voor de schilderijen in bij het ministerie van OCW. Op voorspraak van de Restitutie Commissie, die het ministerie bij dergelijke claims adviseert, besloot staatssecretaris Medy van der Laan gisteren om de drie door Bram Leefsma herkende kunstwerken aan hem over te dragen.

Leefsma: „Als je zo weinig tastbaars van je vader hebt, is alles wat erbij komt bijzonder. Ik vind het prachtige schilderijen, maar voor mij weegt nog zwaarder dat ze symbool staan voor die belangrijke periode uit mijn jeugd."

Uit overwegingen van privacy zijn de namen van de betrokkenen in dit artikel veranderd.
www.herkomstgezocht.nl, www.restitutiecommissie.nl. De auteurs zijn als wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan Bureau Herkomst Gezocht in Den Haag.

16 juli 2004

© *Op dit artikel berust auteursrecht*



Oorlogsbuit, foto: Illustrated

Eind jaren negentig vormde zich het beeld dat de nationale kunstcollectie in feite bestond uit geroofde kunst uit joods bezit. Inderdaad bevonden zich kunstvoorwerpen met een dergelijke herkomst in de collectie. Deze waren om diverse redenen niet teruggegeven aan de eigenaren of hun erfgenamen. Maar er zaten ook kostbare objecten bij die door niet-joodse Nederlanders zonder dwang en voor goede prijzen aan de Duitsers waren verkocht. Meer dan zes jaar deed de in 1997 door het Ministerie van vvc opgerichte Commissie Ekkart onderzoek naar de herkomst van de duizenden kunstvoorwerpen die door de geallieerden na de Tweede Wereldoorlog uit Duitsland waren teruggevoerd en onder beheer van de Nederlandse overheid waren gekomen. De leiding van het onderzoek was in handen van de directeur van het Rijksbureau Kunsthistorische Documentatie, kunsthistoricus Rudi Ekkart. Na een eerste steekproef onderzocht een tweede Commissie Ekkart de herkomst van al deze teruggekeerde kunstvoorwerpen, die samen de NK-collectie (Nederlands Kunstbezit-collectie) vormden. Dit projectbureau, toepasselijk Herkomst Gezocht genoemd, ging ook na hoe indertijd de betrokken instanties te werk waren gegaan, met name de Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK), een verre voorloper van het Instituut Collectie Nederland (icn). Archiefmateriaal wijst uit dat de swk slecht functioneerde, onder meer door een inefficiënte taakverdeling tussen diverse ministeries, mismanagement, onvoldoende mankracht en dubbele agenda's. De toenmalige overheid was niet bijster geïnteresseerd in de problematiek van de swk en verleende nauwelijks medewerking. Men handelde de zaken bij voorkeur achter de schermen af. Behalve de werkwijze van de destijds betrokken instanties bestudeerde de Commissie Ekkart de rechtvaardigheid van de afhandeling van de in het verleden ingediende claims van de eigenaren. Daarbij was de commissie zich ervan bewust dat het in het verleden aangedane onrecht nooit kan worden uitgewist. Maar met het diepgravende onderzoek poogde ze wel nauwgezet de geschiedenis van elk afzonderlijk stuk te achterhalen en de eigenaars/rechthebbers te vinden, zodat die

De pijn & moeite van teruggave oorlogskunst

Herkomst gezocht, recht gedaan

Dit jaar sloot het Bureau Herkomst Gezocht het onderzoek af naar de herkomst van oorlogskunst. Het merendeel van de claims is inmiddels gehonoreerd.

Een kroon op het werk, vindt Rudi Ekkart, voorzitter van de commissie met zijn naam en hoofd van het onderzoeksbureau.

Maar tegelijkertijd een onderzoek met consequenties voor de collecties van met name het Rijksmuseum in Amsterdam en het Rijksmuseum Twenthe in Enschede.

Marika Dickmann-Wijnand

hun familiebezit terug konden vorderen. Dit jaar sloot het projectbureau het onderzoek af, met als resultaat zes lijvige deelopportages en een reeks aanbevelingen voor een coherent overheidsbeleid. Behalve duidelijkheid over de collectie leidde het onderzoek tot tientallen nieuwe, merendeels gehonoreerde restitutieverzoeken.

Monnikenwerk

De commissie Herkomst Gezocht onderzocht de herkomst van alle ruim 4.000 uit Duitsland teruggevoerde kunstvoorwerpen. Een monnikenwerk. Uit het onderzoek bleek dat circa 20% zeker of wellicht door roof, confiscatie of via gedwongen verkoop van eigenaar is verwisseld. Van een deel blijft de herkomst onvolledig bekend of onbekend. 'Helaas zal nooit het moment aanbreken waarop alles helder en klaar is', zegt Rudi Ekkart, onderzoeksleider. 'Archieven zijn nu eenmaal onvolledig. Maar je kunt wel de zaak zo zorgvuldig mogelijk onderzoeken en de resultaten zo goed mogelijk gearchieveerd achterlaten. In tegenstelling tot de swk vlak na de oorlog, zocht de commissie intensief naar de erfgenamen van de toenmalige eigenaren. De resultaten hebben we publiekelijk bekendgemaakt. Dat is van belang omdat families een onmisbare bron van informatie zijn, zeker als documentatie over een kunstwerk ontbreekt.' De commissie zocht de publiciteit en organiseerde een 'oorlogskunst'-tentoonstelling in het Fries Museum in Leeuwarden. Ekkart: 'Misschien weten mensen niet dat ze rechtgebend zijn. Ze kregen nooit de kans daarachter te komen, want daar was geen beleid voor. En als ze een vermoeden hadden, werden ze van het kastje naar de muur gestuurd. Dat is nu voorbij. De overheid moet zich tot het uiterste inspannen om de stukken van een particulier in rijksbeheer terug te geven en de overheid moet ook de gelegenheid geven die stukken terug te vinden.' Dat is een radicale wending in vergelijking met het beleid van de jaren vijftig. 'Het regeringsbeleid richt zich nu op het rechtzetten van de gemaakte fouten in het verleden. Voorheen ging het belang van de collectie wel eens boven het belang van een rechtgebende. Dat kan niet meer, al houdt dat in dat een museum soms offers moet brengen. De discussie barstte los over de vraag of we de nationale col-

Jacob Elxner, laat 19de eeuw, mansportret, voormalige Gutmann collectie. Geveerd bij Christie's in Amsterdam/Londen, in 2019. Eerder betwist bezit Rijksmuseum Twente. Enschede, foto: Christie's

lectie moesten openbreken voor het welzijn van één familie. Een museumdirecteur kan daar echter niet over beslissen, want het gaat om een rijkscollectie. Daar hoort dus een coherent beleid over gevoerd te worden. De commissie heeft als taak de overheid daarin te adviseren. Ze levert het fundament voor een rechtvaardig beleid. Er zijn zulke schrijnende zaken bekend. Mensen hebben recht op hun bezittingen, los van de financiële en emotionele waarde – het terugkrijgen van iets tastbaars uit het verleden – ervan.'

Baarsen: 'Op verkeerde gronden heeft de overheid in het verleden stukken onder beheer van het Rijksmuseum geplaatst.'

Het houdt een keer op

Zijn er nog nieuwe claims te verwachten? Ekkart: 'Sinds de fase van Bureau Herkomst Gezocht zijn er circa twintig claims in behandeling genomen en er kunnen er nog eens twintig komen. De claims zijn voor het merendeel toegewezen, de rest is nog in behandeling. Anders dan vroeger gaan we daarbij niet meer koud, kil en gevoelloos te werk, maar open, helder en rechtvaardig.' Over de definitieve toewijzing doet de commissie geen uitspraak. Daarom wil Ekkart ook niets over de kwestie Koenigs zeggen [zie kader]. 'De commissie doet aanbevelingen over het te voeren beleid, waarna de Restitutiecommissie op juridische gronden haar oordeel uitspreekt. De waarde of omvang van de geclaimde kunstvoorwerpen is daarbij niet van belang. Het houdt wel een keer op; op een gegeven moment is al het mogelijke gedaan om recht te doen. Je kunt niet zaken blijven openen. Voor latere generaties is het ook steeds moeilijker om met nieuwe bewijzen te komen. En de gevoelswaarde is voor die generaties minder groot dan die voor de (klein)kinderen die kort na de oorlog opgroeiden.'



Ekkart kijkt voldaan terug op een bewogen periode: 'Er was een maatschappelijk probleem ontstaan: het idee dat de overheid duizenden kunstwerken wederrechtelijk in beheer hield. Daar hing een waas van geheimzinnigheid over, die nu is weggenomen. Musea zijn weliswaar objecten kwijtgeraakt, maar er is ook helderheid over de collectie gekomen. Niets is onder tafel geveegd. Er kwam geen stortvloed aan claims, maar wel genoeg om te bewijzen dat het de moeite waard is geweest.'

Van teruggave naar veiling

Een van de bekendste, gehonoreerde claims is die met betrekking tot de Gutmann-collectie. De joodse bankier/verzamelaar Friedrich Gutmann verhuisde in 1919 van Duitsland naar Heemstede. In 1924 liet hij zich naturaliseren. Uit vrees voor confiscatie bracht Gutmann een deel van zijn collectie (waaronder schilderijen van Botticelli, Guardi, Degas en Renoir) naar Parijs. Tijdens de oorlog werd Gutmann echter gedwongen delen van zijn verzameling onder de marktwaarde te verkopen. Later zou het echtpaar in een concentratiekamp omkomen. Delen van de in Parijs en Heemstede ondergebrachte collectie werden alsnog geroofd. Na 1945 stelden nabestaanden van Gutmann bijna jaar in jaar uit alles in het werk om de familiecollectie terug te vinden. Gutmanns zoon Bernard overleefde de oorlog in Engeland en nam daar de naam Goodman aan. In 1952 honoreerde de toenmalige Nederlandse rechtsherstelrechter de aanspraken van Bernard en zijn zus Lily en kregen zij enkele schilderijen en meubelen terug. Later bleek dat er nog veel meer van de Gutmann-collectie



Teruggaaf van een niet nader bekend museum van een tijdens de oorlog verstoep paneel.
foto: Video/Hechte, Agenzia Fotografica Internazionale/Press Art Studio

naar Nederland was teruggekeerd, een feit waarvan de Goodmans niet op de hoogte waren. Nick Goodman zette na de dood van zijn vader Bernard de kwestie voort: 'Eigenlijk is het afschuwelijk dat de Nederlanders ons indertijd niet de gehele collectie teruggaven. Ze hadden de spullen, wisten dat die van ons waren, maar zeiden niks en deden niks; tot de Commissie Ekkart het onderzoek startte.' In 2002 kregen de erfgenamen het restant in-Nederlands-beheer, circa 230 kunstvoorwerpen, terug. Daarbij zaten Franse 18de-eeuwse meubelen, verguld brons, tapijten, porselein en schilderijen. Een van die schilderijen, een mansportret door Jacob Elsnor (circa 1499), bevond zich al jaren in de collectie van het Rijksmuseum Twenthe. Ook bevatte de Gutmann-collectie drie fabuleuze en kostbare 16de- en vroeg 17de-eeuwse Duitse zilveren objecten die al vijftig jaar als sleutelstukken deel uitmaakten van de collectie beeldhouwkunst en kunstnijverheid van het Rijksmuseum in Amsterdam. Het grootste deel van de teruggerekregen kunstvoorwerpen liet de familie veilen bij Christie's in Amsterdam en Londen. Daaronder ook de Elsnor en het zilvergoed. Volgens conservator Paul Knolle van het Rijksmuseum Twenthe besprak het museum vóór de veiling met de familie de mogelijkheid de Elsnor voor het museum te behouden. Het museum beschikte zelf echter niet over de benodigde middelen. Een particulier wilde het schilderij evenwel op de veiling proberen te kopen om het daarna in bruikleen aan het museum geven, zij het voor het geschatte bedrag van Christie's. Maar eenmaal op de veiling werd er veel hoger geboden en bracht het schilderij uiteindelijk € 120.000 op.

Gat in de collectie

Het Rijksmuseum had meer geluk en vooral financiële ondersteuning van de Nederlandse staat en de Mondriaan Stichting. Daardoor kon het museum bij Christie's in Londen het belangrijkste stuk van de drie zilveren objecten, de Lencken-kan, voor 1,5 miljoen euro 'terugkopen'. Waarom kocht het museum de drie stukken niet rechtstreeks van de familie terug? Volgens Reinier Baarsen, conservator toegepaste kunst, heeft het museum dat wel degelijk geprobeerd. 'Op basis van de veilingtaxatie deden we een bod. Uiteindelijk koos de familie toch voor de veiling en daar zijn hogere prijzen gerealiseerd. Musea in Detroit en Chicago kochten de andere twee. Maar het belangrijkste is gelukkig voor het Rijksmuseum behouden.

Het Gutmann-zilver behoort tot de absolute top. Het zijn belangrijke meesterwerken van de Duitse edelsmeedkunst in een tijd dat in Nederland de edelsmeedkunst nog van betrekkelijk provinciaal niveau was en de ontwikkelingen in Duitsland volgde. Ze illustreren de overgangsfase waarin de Nederlandse smeedkunst tot bloei komt. De stukken zijn altijd speerpunten in de presentatie geweest en worden ook genoemd in onze publicaties. Met de teruggave aan de familie werd een gat in onze collectie geslagen.'

Wat vindt Baarsen ervan dat zulke belangrijke stukken op de markt gebracht worden? 'Eigenlijk is het niet aan ons daar een mening over te hebben. Elke mening is ondergeschikt aan het recht dat moet worden gedaan. Op verkeerde gronden zijn stukken van de overheid onder beheer van het Rijksmuseum gekomen. Gelukkig wonen we in een land waarin een familie zijn bezittingen terugkrijgt. Maar ik begrijp ook dat zulke kapitale stukken niet

passen in het moderne leven van die mensen. Het zilver moet tegen hoge kosten verzekerd worden vanwege een groot diefstalrisico.' Zoekt het museum naar vervangende exemplaren van de andere twee objecten? 'Nee', berust Baarsen, 'deze twee zijn de top. Vergelijkbare bestaan niet.' En het Rijksmuseum Twenthe? 'Schilderijen van die kwaliteit zijn te duur voor ons', aldus Knolle. 'Wel bood de icw aan om ons uit de collectie een of twee vergelijkbare werken van die kwaliteit in bruikleen te geven. Maar een van die werken komt weer uit de nck-collectie. Die willen we natuurlijk liever niet vanwege de beladen historische achtergrond. Je kunt daar toch niet op je gemak naar kijken. En je haalt je misschien weer hetzelfde probleem op de hals.'

↑
Marianne Dickmann schrijft in het kunst- en antiekmagazine *Tableau* over veilingen. In april 2003 publiceerde zij hierin een interview met Nick Goodman over de claims van zijn familie.

Nick Goodman, de kleinzoon van Friedrich Gutmann, met een niet-geveerd schilderij dat aan Albert Cuyp werd toege-
schreven, maar dat bij nadere expertisep niet door hem bleek te zijn gemaakt. Het bleef in familiebezit. foto: Christie's





De Koenigs-kwestie

Eind december wees de Restitutiecommissie de spraakmakende claim af van de erfgenamen van de eertijds in Nederland woonachtige Duitse zakenman Franz Koenigs.

De reden: Koenigs sloot al ver voor het uitbreken van de oorlog een lening af, en gaf daarbij zijn collectie als onderpand.

Toen hij in 1939 zijn schuld niet kon betalen, verkocht de bank de 37 tekeningen, die het toenmalige Museum Boymans in bruikleen had, aan D.G. van Beuningen. Zelf deed Koenigs zijn 28 schilderijen van de hand. Omdat de schulden veroorzaakt werden door de economische malaise en niet door het nazi-regime, was er geen sprake van 'oorlogskunst', oordeelde de commissie.

Verder was Koenigs niet joods, dus werd hij niet vervolgd. Inmiddels tekenden de nabestaanden bezwaar aan tegen de uitspraak vanwege vermeende onjuiste feiten.

Lost property

Families whose art was looted by the Nazis still seem reluctant to pursue their property. **Shauna Isaac** speaks to some of the successful claimants about the return of their stolen works, and argues that more needs to be done to encourage others to seek justice

In recent years, there have been many stories in the press about art looted during the Nazi era. In 1998, 44 countries met at the Washington Conference on Holocaust-Era Assets and unanimously agreed that owners of objects looted during the war should be encouraged to file claims on any items that had not been restituted. Despite a flurry of publicity following the conference, the number of families filing claims has been less than overwhelming.

In the United Kingdom, a Spoliation Advisory Panel was established in 2000 to help resolve claims for Nazi era looted art now in national collections, but just half-a-dozen claims have been publicly filed, and only one has seen its way to resolution. This was a compensation claim for Jan Griffier the Elder's *View of Hampton Court Palace*, acquired by Tate in 1961. The Panel upheld the claim and awarded an *ex gratia* payment to the claimant.

The successful outcome of this case might have encouraged more families in Britain to file claims, but this has yet to happen. Sir Nicholas Serota, the Chairman of the Spoliation Working Group of the National Museums Directors Conference, states that 'The issue of restitution is a very important one and we are glad that cases like the Tate's Griffier appear to have been resolved satisfactorily. In matters like this it is impossible to say how many cases there will be in the future, but we would certainly encourage anyone who feels they might have a claim to come forward.'

Organisations in other countries, such as the

Holocaust Claims Processing Office (HCPO), the Commission for Art Recovery (both in the USA), and the Dutch Restitution Committee in Holland, have been instrumental in helping to reunite claimants with their lost treasures. The HCPO has filed 139 claims for thousands of looted objects since it was established in 1997, and they have been able to return, or to reach a settlement on, 12 items. The Dutch Restitution Committee, which has been in operation since the end of 2001, has received 21 restitution applications for over 500 objects. Of the 14 applications the committee has decided on, 11 were ruled in favour of restitution.

Families who have had objects restored to them feel that past injustices are finally being corrected. These families travel through an emotional journey, reliving harrowing stories of death and survival during the Nazi regime. However, the journey does not end when the objects are returned. They then have to determine what to do with their heirlooms, and the decisions are as varied and unique as each family.

In September 2000, Thekla Norwich was given back over 100 objects that belonged to her aunt and uncle. Thekla's uncle was a prestigious Jewish publisher and collector in Leipzig, whose business was confiscated by the Nazis. He died in 1934, and his widow committed suicide in 1939. Before Thekla's aunt died, she made arrangements to send all her property to Thekla's father in the USA, but nothing arrived. The family tried for several years after the war to retrieve their lost property, but were unsuccessful. Thekla eventually received help from the Commission

for Art Recovery, which helped her to find her uncle's works of art and negotiate their return.

In 1999, the German government passed a joint declaration stating that museums should return anything in their collections found to be looted. Thekla's family was the first to get back objects from Germany under this declaration, and they were handed over at a ceremony at the Brandenburg Gate in Berlin. Thekla recalls that 'it was very emotional. It was not a joyous occasion. It brings back a tremendous feeling of sadness, but also some minor feeling of justice.' Although the German government was under no legal obligation to return the objects (since the 1999 declaration was a statement of policy rather than a law), Thekla believes that 'it was an ethical and moral thing to do. I was impressed with the German government and it gave me a very good feeling and helped to mend emotional fences with the German government and the people.' Due to the size and value of the objects in her uncle's collection, including *The Walchsee on St John's Eve* by Lovis Corinth, and *The Lute Player* by Max Klinger, the family decided to auction the items at Sotheby's. Thekla originally felt that keeping any of the art in her house would be too painful, but has since changed her mind. As a thank you for all her hard work, Thekla's family gave her a Georg Kolbe statue, which she is proud to have as a keepsake.

Thekla was well aware of her aunt and uncle's tragic history, but other families have come across such knowledge by chance. Fran Frederick's mother emigrated from Germany to the USA. Fran grew

‘It wasn’t getting
the painting back
that moved me, so much as
fixing something
that was wrong’

up knowing very little about her family’s past, except that as a teenager in Nazi Germany her mother was forced to wear a Jewish star on her lapel. In the early 1990s, a few years after her parents died, Fran’s brother was going through their papers and came across a claim their father had filed with the US Department of Justice in the 1970s. Attached to the claim was a photograph of a painting by Anselm Feuerbach entitled *Head of a Girl*, which was shown hanging on the wall of her grandparent’s salon. Fran marvelled that someone had thought to take a picture of this particular painting, and deemed that it must have been important to her grandparents. In 2001, she filed a claim for the painting with the HCPO, who found it in Berlin’s Prussian Cultural Heritage Foundation (SPK). The SPK investigated the case, confirmed that Fran’s grandparents did indeed own the painting, and decided to give it back to her family. When Fran heard about this, she felt justice had been achieved: ‘It wasn’t getting the painting back that moved me, so much as fixing something that was wrong.’

Fran’s family discussed what to do with the painting once it was returned. The painting was valued at \$18,000 (£10,000), and they decided that it would be logistically difficult for them to keep it. After researching various options, they chose to donate it to the Leo Baeck Institute in New York, which studies German Jewish history. Fran commented that the Institute ‘is where the painting belongs’.

For some, loaning a valuable work to a museum seems like the only reasonable thing

to do. Sidney de Kadt was awarded restitution of his family’s painting *Elegant Company Making Music on a Terrace* by Dirk Hals (brother of Frans). His father, a Dutch businessman, originally owned the painting but sold it to the Nazi confiscation agency Dienststelle Muhlmann in order to obtain an exit visa for himself and Sidney to move to America. In 1946, the painting was found in Germany by the Allies and returned to the Netherlands as confiscated property. In 1948, Sidney’s father filed a claim to get the painting back, but the Dutch government rejected the claim since the sale had been voluntary.

Sidney joined the Dutch armed forces during the war and moved back to Holland in 1955. In 2001, after he came across the painting both in a book and online, he was inspired to try to get back his family’s heirloom. After two years of intensive lobbying, which included consulting lawyers and government officials, as well as obtaining proxies from all the potential heirs agreeing that he would handle the matter, Sidney handed a claim in to the Dutch Restitution Committee. The Committee agreed that this was a forced sale and ruled in favour of returning the painting to him. Sidney was gratified and relieved, commenting ‘The painting has an emotional value because it was connected with my family’s departure from Holland.’ Sidney and his family decided to loan the masterpiece to the State-run Frans Hals Museum in Haarlem if the government agreed to two conditions: that the painting would hang in a prominent location and that there would be a plaque explaining its history.

When looted cultural objects are returned, the families are given back part of their heritage and feel a sense of justice. They can then decide what to do with the items and achieve closure to a dark chapter in history. Many Holocaust survivors are dying of old age, and soon there will no longer be living testimony to what happened. Further work needs to be done to help locate families and their missing treasures.

The National Museum Directors’ Conference has asked museums to go through their collections and publish a list of objects with gaps in their provenance from 1933 to 1945, so that anyone with further information on these works can come forward. This initiative is welcome, but as only 46 leading museums out of an estimated 2,500 museums in the UK have so far published their lists on the NMDC website, we do not have a comprehensive audit of all UK collections. And although many countries have made great strides in establishing claimant organisations and in working together to resolve restitution claims, this should also be considered a first step. These organisations encourage families to come forward and file claims, but more resources should be devoted to tracing families who have had objects confiscated from them. When the rightful owners are found, the number of claims filed and objects restituted will increase, and justice will prevail. ¹

Publicatie van: **Adviescommissie Restitutieverzoeken
Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog**

Tekst: atelier Hester Tammes, Amsterdam
i.s.m. de Restitutiecommissie

Vormgeving: Eric Dietz bNO, Leiden

Fotoverantwoording: omslag Tim Koster, ICN, Rijswijk/Amsterdam
afb. 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11 Tim Koster, ICN, Rijswijk/Amsterdam
afb. 1, 2, 12, 13 Spaarnestad Fotoarchief
afb. 7 R. Klein Gotink, Rijksmuseum Twenthe, Enschede

Dit verslag kan schriftelijke of telefonisch worden besteld bij:

**Adviescommissie Restitutieverzoeken
Cultuurgoeieren en Tweede Wereldoorlog**

Postbus 556

2501 CN Den Haag

telefoon: 070 376 59 92

fax: 070 362 96 54

e-mail: info@restitutiecommissie.nl

internet: www.restitutiecommissie.nl

Uitgave: maart 2005